

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Nina Perčin

Jezik kot »pogled na svet« (jezik, kultura in mišljenje)

Diplomsko delo

Ljubljana, 2014

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Nina Perčin

Mentor: red. prof. dr. Aleš Debeljak

Jezik kot »pogled na svet« (jezik, kultura in mišljenje)

Diplomsko delo

Ljubljana, 2014

Zahvalila bi se mentorju dr. Alešu Debeljaku za strokovno pomoč, nasvete in potrpežljivost.

Hvala staršem in starim staršem, ki so mi med študijem nudili predvsem finančno podporo.

*To diplomsko nalogo posvečam nedavno preminuli babici, ki je verjela vame in me
spodbujala k uresničitvi ciljev.*

Jezik kot »pogled na svet« (jezik, kultura in mišljenje)

Diplomsko delo ne opredeljuje jezik le kot komunikacijski sistem, temveč tudi kot predmet simboliziranja posameznih kultur. Kulturne diferenciacije so posledica edinstvenih jezikovnih struktur, ki jih podrobneje razloži teorija kulturnega relativizma. V diplomski nalogi sem se lotila vprašanja, ali drži, da jezik v veliki meri determinira človekov pogled na svet in omogoča članom določene skupine specifično dožemanje realnosti, v kateri živijo. Cilj naloge je bil dokazati, da nobeno kulturno dejstvo ne obstaja mimo jezika, ki je evidenca obstoječih stvari v kulturi. Potrebno ga je proučevati neavtonomno in v povezavi z ostalimi mentalnimi, intelektualnimi in spoznavnimi kategorizacijami, ki opredeljujejo mišljenje. Slednje definiramo kot simbolni proces, ki je smiseln le v povezavi z jezikom. Prav tako je jezik eno temeljnih sredstev za proučevanje človeških kognitivnih procesov in eden najdostopnejših in najprimernejših proizvodov za proučevanje človeške inteligence. Potreben je pravilen znanstveni pristop, ki izključuje specifiko samoumevnosti jezika in vključuje značilnosti vseh jezikov sveta. Z novim načinom proučevanja jezikoslovja, ki zajema tako zgodovinske in biološke kot tudi kulturne značilnosti, lahko pridemo do rešitve zapletene človeške narave, na kateri temelji vizija bodoče svobodne družbene ureditve.

Ključne besede: jezik, kultura, mišljenje, simbolizacija, jezikovni relativizem.

Language as a “perspective on the world” (language, culture and thought process)

The thesis does not define language only as a communicative system but also as the subject that symbolises individual cultures. Cultural differences are the consequences of unique linguistic structures, which are in detail explained by the theory of the cultural relativism. The diploma thesis tries to answer the question, whether the language determines a person's view of the world and so enables the members of a particular group their specific perceptions of the reality around them. The aim of the thesis was to prove that no cultural fact exists without the language, which is the reflection of the current symbolic features of a culture. However, language needs to be examined independently in connection to other mental, intellectual and cognitive categorisations, which define the process of thinking. The latter is defined as a symbolical process which only makes sense in connection to the language. Furthermore, the language is the essential means of exploration of the human cognitive processes and one of the most accessible and suitable products for the exploration of the human intelligence. What is needed is the correct scientific approach which excludes the specification of the self-evidence of the language but includes the characteristics of all languages in the world. With a new way of exploring the linguistics, which also encompasses the historical, biological as well as the cultural features, it is possible to come to a solution of the complex human nature, which is the basis for the vision of the future social order based on freedom.

Key words: language, culture, thought process, symbolisation, language relativism.

KAZALO

1	UVOD	6
2	OPREDELITEV PODROČJA IN OPIS PROBLEMA	8
3	NAMEN, CILJI IN HIPOTEZE RAZISKOVANJA	8
4	METODOLOGIJA IN UPORABLJENI VIRI	9
5	RAZLAGA POJMOV: JEZIK, KULTURA, MIŠLJENJE	10
6	JEZIK IN SIMBOLIZACIJA	12
6.1	Svet simbolov	13
7	JEZIK V OKVIRJIH KULTURE	15
7.1	Teoretični vidiki kulturne umeščenosti jezika	16
7.2	Sapir - Whorfova hipoteza	18
7.2.1	Primerjava jezika »hopi« z »evropskimi jeziki«	20
7.3	Študija primera: raziskava jezikovnega relativizma psihologinje Lere Boroditsky ..	24
7.4	Različni pogledi na svet skozi prizmo jezika	28
8	JEZIK IN MIŠLJENJE	32
9	PROBLEMSKO POLJE LINGVISTIKE	34
10	POSKUS FORMIRANJA NOVEGA JEZIKA KOT POT K SVOBODI	37
11	SKLEP	40
12	LITERATURA	43

1 UVOD

»Špansko govorim s svojim Bogom, italijansko z ženskami, francosko z moškimi in nemško s svojim konjem.«

- Charles V. (1500–1558)

S citatom Charlesa V., dobimo predstavo o kompleksnosti jezikovnega sistema, ki tvori okoli 7000 živečih jezikov. Vsak jezik ima specifične značilnosti, ki ga razlikujejo od ostalih, tako po strukturi besed, pisavi, intonaciji, izgovorjavi, kot tudi po načinu dojemanja realnosti ljudi, ki ga govorijo. Jezik je skupek slovničnih pravil in jezikovnih struktur, ki nam služijo za komunikacijo v družbi in omogočanje prenosa informacij. Je velika sila socializacije, skozi katero se učimo simbolnega sistema za izražanje misli in čustev. Vse kar vidimo, doživljamo in čutimo, je strukturirano in kategorizirano v jeziku, ki je kulturološko pogojen. Gre za specifičen sistem črk, besed, stavkov in za edinstven govorni aparat, ki je dan vsem ljudem. Biološko determinirano zgradbo telesa, ki omogoča ljudem dar govora, dopolnjuje kulturno naučeni jezikovni sistem, ki se od skupine do skupine razlikuje. Te »fenotipske lastnosti«¹ oblikujejo široko področje antropološke lingvistike, ki obravnava jezik kot kulturološko pogojeno osnovo konceptov za ustvarjanje družbene realnosti.

Diplomsko delo obravnava jezik kot del kulture, v katerem prepoznamo določene značilnosti posameznih skupin. To sorazmerje se kaže skozi delovanje in vedenje ljudi, ki govorijo določen jezik. Slednji kulturo izraža, a ji obenem postavlja tudi meje. Zanimala me bo kontradikcija, ki govori o posamezniku, ki je istočasno uporabnik in je uporabljen; je hkrati determiniran in svoboden.

Človek je bitje, ki ga pogojuje jezik. To pomeni, da se posameznik popolnoma razkrije in deluje šele s pomočjo govora in močjo jezika. Gre za sredstvo, ki mu daje iz narave pridobljeno človeškost in ga razlikuje od drugih živih bitij. Tudi drugi organizmi komunicirajo, vendar moramo ločiti med dvema sistemoma informacij in sicer med genetičnim sistemom, skupnem vsem živim bitjem in edinstvenem, človekovem, intelektualnem sistemu, z zasnovo v jeziku. Pri tem ne igra pomembno vlogo samo individualno nadgrajevanje in razvoj, ampak tudi interakcije z drugimi člani skupine, skozi kompleksen komunikacijski sistem, ki sooblikuje določeno družbo. Lahko si samo

¹ Lastnosti, na katere vplivajo tako geni, kot tudi okolje.

predstavljamo, kaj bi se zgodilo, če bi ljudje ostali brez jezika? Sposobnost sporazumevanja je temelj današnje družbe in tisočletnega razvoja, ki je imelo središčno mesto v človeški evoluciji.

Z jezikom je povezan proces mišljenja in sposobnost simboliziranja. Človeška kultura je zgrajena iz kopice arbitrarnih simbolov, ki se med posameznimi jeziki in skupinami ljudi razlikujejo. Moja teza temelji na ideji, ki govori o prepletenosti človekove družbene prakse in jezikovne dejavnosti. Ne gre za mehanično in avtomatično povezavo. Jezik ima svojo razvojno dinamiko in odraža naše konkretne potrebe. Okolje, človek in družba se skozi zgodovino spreminjajo in s tem se spreminja tudi njihov pogled na svet. To zahteva določeno poustvarjanje realnosti, ki je družbena konstrukcija definirana z jezikom. (Južnič 1983, 125–126)

2 OPREDELITEV PODROČJA IN OPIS PROBLEMA

Skozi antropološke teorije bom poskušala predstaviti jezik kot novo paradigmo oblikovanja mišljenja in posameznikove identitete, ki ustvarja družbo z različnimi kulturnimi praksami.

Odmaknila se bom od preproste komunikološke teorije, ki opredeljuje jezik kot sredstvo komuniciranja, sporočanja in izmenjavanja sporočil. Analizirala bom višjo raven jezikovne komunikacije, ki ljudi ločuje od drugih živih bitij in sicer nivo inteligence, ki je predpogoj za mišljenje in ustvarjanje jezikovnih simbolov. Z razlaga jezika kot predmeta simboliziranja, prek katerega poteka človeško razmišljanje, bom pojasnila posameznikov pogled na svet. Poskušala bom dokazati, da so različne jezikovne strukture predpogoj za kulturno specifično dožemanje realnosti in sveta, v katerem živimo.

Del naloge bom posvetila razlagi Sapir - Whorfove hipoteze, ki skozi teorijo jezikovnega relativizma zatrjuje, da govorčev konkreten jezik vpliva na njegovo dožemanje realnosti in utemeljuje konkretne vzorce mišljenja. S pomočjo omenjenega koncepta bomo lažje razumeli odnos človeka, jezika, kulture in mišljenja.

Poskušala bom vsaj delno razvozlati dilemo o časovni superiornosti jezika nad mislijo in o vprašanju možnosti mišljenja brez jezika, ki še vedno buri duhove mnogih jezikoslovcev.

S konceptom jezika kot družbene zavesti bom pisala o lingvistiki, za obstoj katere je nujno potrebno razbijanje predsodkov o ločevanju »civiliziranih« in »neciviliziranih« jezikov, ki izhajajo iz evropocentrizma in predpostavke, da niso vsi jeziki sposobni postati izrazno sredstvo znanosti, napredka in tehnološkega razvoja. Navezala se bom na problematiko lingvistike kot znanosti, ki nam onemogoča objektivno proučevanje jezikoslovja.

Ideja oblikovanja novega jezika pa bo ena izmed možnosti, ki bi lahko pripomogla k dvigu lingvistike kot znanosti in h končnemu razumevanju jezika kot gradnika realnosti, znotraj katerega vse stvari dobijo smisel.

3 NAMEN, CILJI IN HIPOTEZE RAZISKOVANJA

Cilj te naloge je pokazati jezik kot posameznikovo sliko sveta in celovito predstavo realnosti. Različna struktura jezikov posameznih kultur je pogoj različnosti kulturnih percepcij pomembnih pojmov, kot so čas in prostor, ki lahko z različnim dožemanjem mikrokozmosa ustvarijo dva, popolnoma drugačna svetova realnosti. Jezik je osnovni gradnik, ki je nujen za

misel v pravem pomenu besede, saj je mišljenje brez jezika nerazpoznavno in nesmiselno. Jezik in mišljenje je potrebno preučiti kot prepletena pojava, ki skozi posamezno kulturo omogočata avtorefleksijo samega sebe, našo sposobnost izražanja in pristop k dožemanju fizičnih in duhovnih stvari. Moj cilj je znotraj lingvističnega obrata pojasniti kulturni jezik in različno videnje stvarnega sveta posameznih skupin.

Moje delovne hipoteze bodo temeljile na jeziku kot konceptualizaciji realnosti. V pomoč mi bo Sapir - Whorfova hipoteza o jezikovni relativnosti, ki govori o lingvističnem vplivu na kognitivne percepcije posameznikov. Naj omenim tri hipoteze, ki jih bom utemeljila v svojem diplomskem delu:

H1: Brez jezika ni kulture, saj nobeno kulturno dejstvo ne more nastati mimo jezika. Jezik je s sistemom simbolizacije evidenca obstoječih stvari v posamezni kulturi.

H2: Specifična jezikovna struktura pogojuje posameznikove vedenjske norme in s tem vpliva na kulturno edinstveno interpretacijo realnosti. Ljudje, ki govorimo različne jezike, živimo v različnih pojmovnih svetovih.

H3: Jezik je predpogoj za razvoj mišljenja; slednje pa je nesmiselno brez besednega pojmovanja.

4 METODOLOGIJA IN UPORABLJENI VIRI

Metoda dela bo deskriptivna, saj bo šlo za opisovanje dejstev, procesov, odnosov, teorij in interpretacij posameznih rezultatov, ki so odvisni od jezika in se navezujejo na percepcijo družbene realnosti. Šlo bo za predstavitev teoretskega ozadja in analize jezika, ki bo opisan predvsem v antropoloških in socioloških pogledih.

Uporabljala bom primarne in sekundarne vire s pomočjo metode proučevanja pisnih virov. Kot primarna vira bom največkrat uporabila knjigi »*Jezik, misao i stvarnost*«, avtorja Bendžamin Li Whorfa in »*Lingvistična antropologija*« Staneta Južniča, nedavno preminulega slovenskega politologa. Kot sekundarne vire sem uporabila analize posameznih raziskav in naredila študijo primera raziskave kognitivne psihologinje Lere Boroditsky o vplivu jezika na mišljenje.

5 RAZLAGA POJMOV: JEZIK, KULTURA, MIŠLJENJE

V Slovarju slovenskega knjižnega jezika (2008) najdemo več definicij besed »jezik«, »kultura« in »mišljenje«.

»jezik«:

- *gibljev mišičast organ v ustni votlini (položiti tableto na jezik)*
- *ta organ pri človeku glede na pomembnost pri govorjenju (od strahu ji je jezik otrpnil)*
- *sistem izraznih sredstev za govorno in pisno sporazumevanje (govoriti nek jezik)*
- *kar omogoča sporazumevanje sploh (človeški jezik, jezik formul, filmski jezik ...)*
- *način izražanja, vezan na določeno pojmovanje, razumevanje česa (v kulinaricnem jeziku bi se reklo)*

»kultura«:

- *skupek dosežkov, vrednot človeške družbe kot rezultat človekovega delovanja; ustvarjanja (duhovna in materialna kultura)// človeško delovanje, ustvarjanje katerega rezultati so ti dosežki, te vrednote (mešanje kultur na področju Evrope)*
- *dejavnost, ki obsega področje človekovega umskega, zlasti umetniškega delovanja, ustvarjanja (financiranje kulture in znanosti)*
- *lastnost človeka glede na obvladovanje, uporabljanje splošno veljavnih načel, norm, pravil pri vedenju, ravnanju (človek brez kulture) ali pri delu (kultura trgovanja)*
- *dejavnost, ki si prizadeva zlasti za razvijanje in ohranjanje človeških sposobnosti in zmogljivosti (telesna kultura)*
- *rastlina, ki se goji, prideluje za prehrano in (industrijsko) predelavo (krmna kultura)// gojenje take rastline (kultura bombaža)*
- *umetno razmnoženi mikrobi, celice (kultura je negativna)*

»mišljenje«:

- *najvišja umska dejavnost kot izraz človekove zavesti (proces mišljenja je zapleten)// ta dejavnost glede na način, kot ga določa prilastek (ni bil sposoben logičnega mišljenja)*
- *kar je le glede na vedenje, poznavanje koga resnično; mnenje (to je samo vaše mišljenje)*
- *kar izraža pozitiven ali negativen odnos do koga, česa; mnenje (povedati svoje mišljenje o knjigi)// kar izraža odnos do česa sploh (upoštevati je treba tudi mišljenje kolektiva)*

Poleg tega pa najdemo še vsaj 30 izpeljank iz besede »jezik« in 1654 omemb »jezika« pri razlagi ostalih besed, kar nam kaže tako razširjenost kot tudi kompleksnost omenjenega področja. Poleg zgoraj omenjenih razlag najdemo ob kliku na besedo »kultura« še 146 izpeljank in omemb te besede v SSKJ. Pri zadnjem primeru pa opazimo kar 171-krat uporabljeno besedo mišljenje za razlaganje posameznih pojmov. (SSKJ)

Za jezikoslovje je pomembno razlikovati med naravnim jezikom², parajezikom³ in umetnim jezikom⁴. (Južnič 1983) To so vse oblike komuniciranja, s katerimi poskušamo kaj sporočiti ali izraziti svoje mišljenje. Definicija jezika, na katero se bom sklicevala v svojem delu, bo jezik kot simbolni sistem, s katerim družba razvija in reproducira svojo kulturo. Jezik družbene skupine je orodje, s katerim posamezniki ne le komunicirajo in izražajo svoje mišljenje, ampak tudi ustvarjajo specifičen pogled na svet. (Skubic 2005)

Jezik je potrebno preučiti kot celoto vseh govorjenih, pisanih, simbolno ali posredno izraženih delčkov, da bi se moje raziskovanje lahko začelo. Neomejena možnost produktivnosti jezika nam omogoča ustvarjanje in razumevanje še neizrečenih povedi. Na takšen način lahko iz kompleksnega sistema znakov in iz omejenega števila elementov izdelamo neomejeno število smiselnih enot. (Južnič 1983, 49) Pomembno je poudariti, da ni dovolj prebiranje besed, ki so definirane v slovarju posameznega jezika. Za razumevanje jezika kot kompleksnega pojava, je potrebna poglobljena kulturna izkušnja in socializacija v dani kompleksni kulturi. (Skubic 2005, 9)

Kultura je skupek pravil, obrazcev in idej, ki se kažejo skozi jezikovno simboliziranje in jo definirajo kot celoto skupnih značilnosti njenih posameznikov. Kultur ne smemo vrednotiti ali superiorno proučevati, saj gre za harmonično in uravnoteženo celoto, ki je rezultat delovanja posameznikov na nekem prostoru v določenem časovnem intervalu. (Sapir 1974)

Kulturo sestavljajo naučeni in skupni vedenjski vzorci, značilni za skupino ljudi. Kulture se naučimo od sorodnikov, prek medijev, knjig in televizije. S kulturo se ne rodimo. Prirojeni so nam mehanizmi in sposobnost za kulturno učenje, opazovanje in posnemanje. (Oswalt 1986, 25)

Mišljenje je lahko definirano kot proces presojanja o nekem problemu ali kot duševni proces ob tem, ko govorimo. Lahko mislimo na sposobnost ljudi, da vnesejo red in strukturo v svoje vsakdanje dejavnosti ali intenzivno ukvarjanje z nečem. Je mehanizem, ki nas razlikuje od

² Je verbalna komunikacija, pri kateri komuniciramo z zvoki. To ni edina oblika komunikacije.

³ Gre za del ti. »ekstraverbalnih« ali »paralingvističnih« komunikacij, pri katerih so pomembni ekspresivni ali izrazni spremljevalci govorjenja. Pomen je velikokrat v tem, kako se kaj pove in ne kaj je rečeno. Gluhonemi se naravnega jezika težko naučijo. Pomagajo si z mimiko, kretnjami ali kazalnimi znaki.

⁴ Pod skupino umetnih jezikov sodijo: glasbeni, matematični, likovni, računalniški jeziki. Med naravnim in umetnim jezikom pa obstaja vedno neka vez. (Južnič 1984, 46–49)

živali ali zdravi razum, ki je osnova človekovega namernega delovanja. Lahko mislimo na rezultat zavestne dejavnosti ali uvid v neko stvar in razumevanje zapletenih kemijskih procesov v možganih. Navedene opredelitve so le del kompleksnega sistema mišljenja in si včasih celo nasprotujejo. Mislim, da ni smiselno podati ene definicije mišljenja, ki bi zajela vse karakteristike, ampak imeti v mislih vzročne primere različnih oblik mišljenja, ki se med seboj dopolnjujejo.

Sposobnost komuniciranja⁵ nam je dana kot možnost. Njena konkretizacija pa je možna le v nekem specifičnem jeziku. Jezik in mišljenje bom povezala v mrežo medsebojno odvisnih delčkov, kjer bo jezik predstavljal govorni izraz mišljenja, slednje pa umsko dejavnost zavestnega presojanja.

6 JEZIK IN SIMBOLIZACIJA

»Seveda drži, da je posamezniku v določenem smislu vnaprej dano, da govori, toda to izvira v celoti iz tega, da se ne rodi zgolj v naravo, temveč v družbeno sredino, ki ga bo skoraj gotovo vpeljala v svoje tradicije.« (Sapir 2003, 11)

Posamezna družba z jezikom kot simbolnim sistemom ustvarja, razvija in reproducira svojo kulturo. Kultura z jezikom ne le izraža in brani, temveč tudi konstruira svoj specifičen pogled na svet. Človek z jezikom ustvarja simbole, utrjuje misli in krepi spomin. (Skubic 2005, 8–9) Če povežemo vse delčke v celoto, pridemo do slike, ki s pomočjo jezika kot sredstva simbolizacije, ustvarja specifično kulturno okolje za razvoj in obstoj družbe. Jezik je presegel potrebe živali. Z jezikom izpovedujemo čustva, razpoloženja, artikuliramo abstraktne misli, domnevamo, dvomimo, lažemo ali govorimo resnico, se šalimo ali ironično izražamo. (Južnič 1983, 129)

Osebe s pomočjo simbolizacije razmišljamo o abstraktnih zadevah, ki niso del neposrednega izkustva. Omogoča nam razmišljanje o nevidnih, domišljjskih in izmišljenih stvareh, ki jih nismo nikoli videli ali o dogodkih, ki jih nismo doživeli. Lahko ga uporabimo kot sredstvo za doseganje užitka in zabave, brez konkretne sporočilne vloge. Jezik je kompleksen spekter številnih pomenov, odnosov in stvarnosti, ki ga definirajo prihajajoče generacije z že nakopičeno zbirko doživetega in mišljenega. (Južnič 1983, 131)

⁵ Pri sposobnosti komuniciranja ne mislim samo na govor kot glasovno sposobnost posredovanja sporočil. Komunikacijski in jezikovni sistem opisujem kot celoto fonoloških, sintaktičnih, leksičnih, semantičnih in ostalih plasti jezika (pisani jezik, znakovni jezik, komuniciranje gluhonemih in tistih s prirojenimi poškodbami in fiziološkimi napakami).

Primeri moči simboliziranja v človeški družbi se kažejo skozi vsakodnevne prakse življenja. Žalovanje pri nas predstavlja črna barva, v drugih kulturah pa je lahko to bela. Moč simboliziranja v kulturi so primeri, ki jih navajamo kot »ilustracije«. Blagoslovljena voda je dejansko enaka kot vsaka navadna voda. Za nekega vernika, ki v tej vodi vidi nadnaravni pomen, predstavlja »žegnana vodica« povsem nekaj drugega. Tako oblika in struktura simbola delujeta na učinkovitost sporočila. Ne gre samo za konkretne stvari; z jezikom je možno simbolizirati tudi zunaj čutne zaznave, ki oblikujejo svet religije, filozofije, umetnosti, znanosti, kot tudi mističen svet verstva in magije. Mogoče se sliši paradokсно glede na prvotno vlogo jezika kot medija pravilnega prenosa sporočil, vendar s simbolično močjo jezika lahko prenašamo tako neresnična in nesmiselna sporočila, kot tudi subjektivne in zasebne konstrukcije, ki omogočajo človekovo ustvarjalnost. (Južnič 1983, 131)

Simboli človeku objektivizirajo stvarnost, družbeno okolje in kulturo ter ga postavijo v sistematične sheme, ki dajejo življenju urejenost. Brez jezika kot simbolnega sistema bi se prakse, spomini, izkušnje in doživetja izgubili in blodili v kaotičnem svetu brez reda. (Južnič 1983, 132)

Simboliziranje dojemamo kot nekaj dejanskega, samoumevnega in o njem ne razmišljamo. Zaradi tega se nam zdi preučevanje jezika povsem nekaj novega. Uporabljamo ga vsakodnevno, vsako sekundo, a o njem tako malo vemo. Ne zavedamo se distance med realnim in simbolnim, saj nismo nikoli prisiljeni k temu. Ne vemo kaj se dogaja med zaznavo in prenosom slike v simbolni pomen, ki ga kognitivno prepoznamo in o njem razmišljamo. Realnost je nekaj kar človek ustvarja s pomočjo simbolov. O jeziku mislimo spontano in nezavedno ter ga dojemamo kot sredstvo za neposredni opis dejanskega življenja. Jezikoslovcem je potrebno prestopiti ta prag in poskušati nezavedno dejanje, spremeniti v zavedno dožemanje.

6.1 Svet simbolov

Črke, ki oblikujejo jezikovne glasove, so primer arbitriranih glasov. Ni nujno, da gre za povezavo med samim zapisom črke in glasom. Isti glas je lahko prikazan z različnimi črkami iste abecede ali z različnimi simboli iz drugih pisav⁶. Takšna črka predstavlja glasovni simbol s pomočjo konvencij in pravil, ki so bili ustanovljeni v posameznih skupinah. Gre za kulturno pogojenost jezika. (Duranti 1998, 17)

⁶ Na primer: latinica, cirilica in druge današnje abecedne pisave.

S simboli oblikujemo in urejamo miselne predstave, ki niso nujno neposredno zaznane ali doživete. Arbitriranost simbolov, ki je ena od specifik besednega jezika, razloži, strukturalistični jezikoslovec švicarskega rodu, Ferdinand de Saussure. V vsakem jeziku uporabljamo sistem predstavljanja stvari z znakom, ki posledično postane nadomestek stvarnosti. Vzpostavimo odnos med »nečim« in »nečim drugim«. Simbol predstavlja prav to, nekaj drugega. Pri tem odnosu ne gre za prekrivanje jezikovnega izraza in njegovega pomena. Simbol ni izveden iz značilnosti tistega kar predstavlja in ni vezan na samo besedo. Fonetične oblike niso povezane s pomeni izrazov ampak so poljubne, arbitrarne. Simboli so za vsak jezik različni, konvencionalni in spremenljivi v diahroničnem smislu. Od tod toliko raznolikih struktur jezikov in drugačnih kulturnih svetov. (Južnič 1983, 130)

Simboli dobijo pomen, ko vzpostavimo stanje simbolne ureditve in organiziranosti. Znaki so tisti, ki označujejo zunanje okolje, simboli pa se nanašajo na del notranjega sveta posameznika. (Pribram v Južnič 1983, 132) Pomembno je razlikovati med dejanskimi lingvističnimi pojmi oziroma znaki, ki dobijo pomen s simboli, ki se kreirajo v mišljenju posameznika.

Vsak jezik ima edinstvene, arbitrarne simbole, ki se razlikujejo med seboj. Nepovezanost s predmeti, ki jih označujejo, da človeku možnost ustvarjanja simbolnih imen glede na kulturne značilnosti.

Trstenjak nam na enostaven način predstavi idejo o svetu simbolov v delu *»Človek simbolično bitje«*. Poznamo vidni svet materialnih stvari, ki ga s pomočjo biološko determiniranih čutil zaznavamo. Človek se loči od ostalih živih bitij po jezikovni in miselni sposobnosti. Vsaka misel, ki jo ustvarimo s pomočjo besed je simbolična in je podoba za neko zunaj- predmetno ali abstraktno stvar, ki dobi s pomočjo kognitivnega procesa nek pomen. Življenje v svetu simbolov človeku odpira nove dimenzije in možnosti zaznave sveta na drugačen način, kot ga vidijo ostala živa bitja. Posamezne skupine, ki imajo določene konvencije, se znotraj velikega sistema simbolov, ločujejo še na manjše enote družbeno različnih svetov, v katerih se realnost manifestira na kulturno edinstven način. (Trstenjak 1996) Človek se nauči tako govorice, kot simbolizacije s pomočjo mehanizmov za učenje, ki so biološko determinirani. Simboli pa ustvarjajo jezik kot kompleksen sistem pomenov, ki definirajo kaj na svetu obstaja.

7 JEZIK V OKVIRJIH KULTURE

»Dajte človeku kolikor vas je volja surov stroj: nedvomno bo tak človek pridobil manj idej; toda če med njim in njemu podobnimi le obstaja kako sredstvo sporočanja, preko katerega bi eden lahko deloval in drugi čutil, si bosta naposled lahko sporočila prav toliko idej, kolikor jih posedujeta.« (Rousseau 1999, 12)

Sporočanje idej ni v tolikšni meri odvisno od organov komuniciranja, kot od same sposobnosti in potrebe za uporabo teh organov v namen jezikovne interakcije. Zaradi izražanja čustev in občutkov je bilo potrebno ustvariti nek posrednik med notranjim in zunanjim svetom. Živali imajo skoraj enako biološko zgradbo in »komunikacijske organe« kot mi, vendar jih nobena izmed živali ni uporabila v ta namen. Konvencionalni jezik pripada le človeški vrsti. Tako se naš pridobljeni jezik, ki nastaja v določeni kulturi, razlikuje od živalskega naravnega, ki se ne spreminja, ne napreduje in je za vse enak. Človeka je instinkt napeljal, da izumi govorico in izrazi svoja občutenja, ko je sočloveka prepoznal za čuteče, misleče in sebi podobno bitje. (Rousseau 1999, 9–13)

Kultura ni materialni fenomen. Ni sestavljena iz stvari, ljudi, vedenja ali emocij. Gre za organizacijo in formo odnosov med navedenimi stvarmi. Forme elementov, ki jih imajo ljudje v mislih, modeli percepcije, navezovanja in interpretiranja sestavljajo kulturo kot tako. (Goodenough v Duranti 1997, 27)

Z navedeno definicijo se lahko osredotočim na povezavo jezika s kulturo, saj brez soodvisnosti teh entitet ne gre. Jezik je sredstvo komunikacije, identifikacije in interakcije, ki se popolnoma oblikuje šele v določeni kulturi. Vzemimo za primer otroka slovenskih staršev, ki je bil takoj ob rojstvu posvojen na Kitajsko. Tam se je pri kitajski družini učil njihovega jezika, navad in kulture. Kakšen jezik bo govoril otrok? Odgovor je jasen, kitajsko. Otrok se začne učiti jezika v kulturi, v kateri je rojen. Jezik ni gensko determiniran. Biološka določenost za razvoj jezika je dana vsem. Do kakšne mere in na kakšen način se bo ta jezikovna sposobnost manifestirala, pa je odvisno od vzgoje in odvisnosti od okolja.

Kunst Gnamuš nam v svojem delu predstavi jezikovne pomanjkljivosti otrok, ki se lahko pojavijo pri učenju jezika. Jezikovne pomanjkljivosti se lahko pripisujejo zgolj jezikovnim razlikam med družbenimi skupinami ali pa izhajajo iz otrokovega položaja v šoli skozi proces učenja. S tem razlaga vpliv kulture, družbe in okolja na jezik in izključuje gensko determiniranost jezika. Pravi, da je razvoj jezikovnih zmožnostih izrazito družbeno določen in se razvija vzporedno s kulturo. (Kunst Gnamuš 1979)

Jezik ne le oblikuje in odkriva izkušnje človeka, ampak je nekakšen nadomestek funkcije delovanja v interakcijah posameznikov. Kljub svoji matematični formuli in znakovni sestavi, ima jezik redko le sporočilno funkcijo. Če mi kdo reče »posodi mi denar«, mu lahko bankovce dam brez besed ali odgovorim »nimam«, »izvoliš«, »jutri dobiš«. (Sapir 1974, 26–27) Te odgovore razumemo v popolnem kontekstu šele, ko vzamemo v pogled celotno psihološko, kulturno in kontinuirano celoto.

Skubic v svojem delu »*Obrazi jezika*«, poveže kulturo in jezik v eno in opredeli novo besedno zvezo. S tvorbo kulturnega jezika, dominantna družbena skupina ustvarja in predpisuje legitimne in primerne vzorce jezikovnega vedenja. Ne gre za predpise v priročnikih ali slovarjih, ampak za učenje kulturnega jezika skozi socializacijo v neki določeni skupini. Gre za simbolne vidike jezikovne rabe, ki utelešajo dominantno kulturo politične skupnosti, ki temelji na danem jeziku. (Skubic 2005, 114)

7.1 Teoretični vidiki kulturne umeščenosti jezika

Antropološka lingvistika je postala del urgentne antropologije, ki naj bi po prodoru Evrope v svet, preučila jezike, družbe in kulture, ki so pred izginotjem in tako pojasnila ogromne jezikovne zmožnosti, ki jih je človeštvo ustvarilo in uporabljalo. Z razširitvijo znanih in raziskanih jezikov se manjšajo evolucionistični stereotipi in novi jeziki postanejo pomembnejši. Za jezikoslovje je to poudarjanje koncepta pomembnosti in raznolikosti že velik korak k napredku v proučevanju te veje. (Južnič 1983, 39–40)

Ferdinand de Saussure je začetnik strukturalizma v jezikoslovju. Jezik je s svojimi znaki kot osnovnimi gradniki in zapletenimi oblikami izrazov, sistematični ustroj. Ti elementi ne opredeljujejo odnose, ampak obratno. Odnosi so tisti, ki vplivajo in pogojujejo sestavne dele jezika. Saussure velja za ustanovitelja semiotike, splošne vede o znakih. Jezik je skupek lingvističnih znakov, ki so sestavljeni iz označevalca⁷ in označenca⁸. Trdil je, da lahko jezik proučujemo diahronično ali sinhronično. Za prvo velja zgodovinsko gledanje na jezik in spreminjanje dinamike skozi čas. Pri sinhroničnem pa gre za statično, opisovalno komponento; način kako ljudje govorijo v nekem času v dani kulturi, ne glede na preteklost. Slednja komponenta se ustvarja z vsako generacijo in vsako spremembo jezikovne norme. Kar je pomembno pri njegovem pojmovanju znaka, je njegova ontološka narava, ki predpostavlja, da ni dovolj poznati in brati znak kot tak; potrebno je pogledati izven okvirjev

⁷ Zvočno sosledje, v katerem se beseda izrazi.

⁸ Pojem, koncept, ki določa pomen besede.

napisanega na vrsto drugih področij. Takšno preučevanje družbenosti, ki sovпада s kulturo nasploh, je paradoks simbola kot sekundarnega in izpeljanega nadomestka za neko stvar. (Saussure 1997)

Ferdinand de Saussure zatrjuje, da je predmet jezikoslovčevega zanimanja idealizacija, ki ne more biti pri nobenemu posamezniku popolna in se nahaja zunaj človeka. Okolje je tisti glavni faktor vpliva. Posameznik je omejen in nima možnosti izbora in fantazije pri uporabi simbolizacije. (Skubic 2005, 38) A to pomeni, da nas jezik omejuje in ne omogoča svobode?⁹ Sapir je tisti, ki je znanstveno začel proučevati odnose med jezikom, kulturo in človekom. Njegova teza temelji na ideji proučevanja jezika kot sredstva, ki se ne neha zunaj neposrednega izkustva posameznika in se prav tako ne razvija povsem vzporedno z izkustvom človeka. Gre za prepletanje teh komponent, ki vplivajo na jezik; tako kot jezik posledično vpliva na človekovo mišljenje in njegovo dožemanje sveta. V svojem delu *»Jezik: Uvod v proučevanje govora«*, zatrjuje, da je sposobnost govora vsem ljudem vnaprej dana. To pa se zgodi zgolj iz človekovega rojstva v kulturno določeno skupnost, ki s socializacijo omogoča nadaljevanje razvoja jezikovnih sposobnosti. Človek, ki bi se rodil z biološkimi danostmi in ne bi bil izpostavljen družbenim vplivom, ne bi razvil sposobnosti govora. Sapir razlaga jezik kot človekovo nebiološko funkcijo, ki je v največji meri odvisna od vplivov okolja. (Sapir 2003, 11) Idejo Edwarda Sapirja je kasneje razvil Benjamin Lee Whorf, v strokovnih besedilih pa jo poznamo pod imenom Sapir - Whorfova hipoteza o jezikovni relativnosti.

Obstaja ogromno lingvističnih teorij in pomembnih strokovnjakov, ki so se ukvarjali z jezikom. Omenila bom le tiste, ki so pomembni za moje delo in utemeljujejo del lingvističnega problema, ki ga pojasnjujem v diplomski nalogi.

Najpomembnejši se mi zdi preskok po lingvističnih teorijah vse do novodobnega ameriškega lingvista z imenom Noam Chomsky, ki je s pomočjo jezika poskušal pojasniti človeško naravo in um. Pravi, da se ljudje rodimo z jezikovno dispozicijo, ki omogoča kreativnost in uporabo posameznega jezika. Zatrjuje, da obstaja »univerzalna slovnica«, ki je skupna vsem in skuša na običajen način določiti splošne naučene lastnosti jezika. Po njegovem je to ena bistvenih zmožnosti mišljenja. (Chomsky 2011, 96)

Njegova »generativna« ali »transformativna« gramatika razlaga neizčrpnost mnoštva izjav naravnega jezika, ki jih je mogoče prek določenih transformacij izpeljati. Zatrjuje, da je človeški govor, ki je sestavljen iz kopice besed, stavkov in povedi, mogoče skrčiti na osnovne

⁹ Glej poglavje 10, str. 35.

elemente in pravila, ki so zapisana v človeški biološki zasnovi in vrojenih možganskih strukturah. (Kompan 1994, 57)

Gre za preusmeritev iz standardiziranega, pisanega, normiranega ali knjižnega jezika na govorni jezik kot naravni jezik. Obstajata površinska oblika, ki je v vsakem jeziku drugačna in se pojavlja v govorjenju ter globinska oblika, ki je enaka za vse jezike in jo je potrebno uporabiti za preučevanje lingvistike. Produkt globinske oblike jezika je »splošna teorijaslovnice«, ki je neodvisna od slovnične strukture jezika. Težko si predstavljamo, kako si je Chomsky zamislil ugotavljanje slovničnih karakteristik, ki naj bi veljale za vse jezike, ne da bi jemali pravila iz posameznih slovničnih modelov jezika. Chomsky ne zagovarja le biološko determiniranost jezika. Odmakne se od tipičnega behaviorizma in razlaga, da moramo razlikovati med »jezikovno kompetenco« in »jezikovno performanco«. Prva je dana generično, izvira iz človekove narave in je skupna vsem ljudem. Potemtakem je jezik enako dostopen vsem. Pri drugi pa gre za izvedbo in jezikovno vedenje. Družbeno in kulturno okolje določata jezikovne izbore posameznikov. (Chomsky v Južnič 1983, 42–43)

Teorija Noama Chomskega se mi zdi najbližja moji razlagi soodvisnosti kulture, jezika in mišljenja, saj opredeljuje skupne biološke osnove¹⁰ na eni strani in kulturno odvisne in spreminjajoče se značilnosti na drugi strani. Hotel je narediti temelje in osnovo za proučevanje človeške narave in uma s pomočjo jezika.

7.2 Sapir - Whorfova hipoteza

Sapir - Whorfova hipoteza o jezikovni relativnosti predpostavlja, da specifične strukture posameznih jezikov pogojujejo kulturne in vedenjske vzorce ljudi ter vplivajo na njihovo sliko realnosti. Potemtakem naj bi ljudje živeli v dokaj različnih pojmovnih svetovih, s prostorsko-časovnimi, vzročno-posledičnimi in drugimi razlikami. Slednje naj bi pogojevale posebno slovnično strukturo njihovih maternih jezikov, ki naj bi vplivala na osebne načine segmentacije in klasifikacije realnega, izkustvenega sveta. (Whorf 1979)

Hipotezo bi lahko razdelili na dva dela. Pri prvem delu gre za teorijo o jezikovnih vzorcih ali obstoju jezikovne relativnosti, pri drugem pa za jezikovno determiniranost realnosti. Jezikovna relativnost pomeni, da posamezne kulture na različne načine doživljajo realnost. Tako kot vidimo izrazite razlike v posameznih jezikih, tako tudi opazimo, da imajo člani teh skupin različne poglede na svet.¹¹ Drugi del hipoteze je bolj sporen, saj trdi, da je stvarnost

¹⁰ Za Chomskega je to »univerzalna slovnica«, ki je skupna vsem ljudem.

¹¹ Glej poglavje 7.2.1 in 7.2.2

določena z jezikom in da obstajajo samo tiste stvari, katere lahko poimenujemo z besedo. Tisto, kar ne moremo povedati, ne obstaja. Struktura jezika naj bi vplivala na naše misli. Posamezniki ne moremo misliti na nekaj, kar ni definirano z lingvističnim posrednikom. Kaj pa se zgodi z besedo, ko izgine iz jezika? Po Whorfovi teoriji relativnosti, naj bi izginila tudi stvar. Težko si predstavljamo kaj takega, saj se s pojavom nove misli, hitro ustvari tudi besedni pojem zanjo. Ta drugi del hipoteze je naletel na mnoge kritike. Vse kritike hipoteze so se vrstile po Whorfovi smrti, sam pa je žal ni sistematiziral.

Južnič razloži omenjeno hipotezo s pomočjo socializacijskega procesa. Z vzorci socializacije in inkulturacije pripadniki posameznih kultur dobijo model realnih možnosti, ki jih ponuja njihov jezik. V okvirjih tega jezika izražajo svoje misli in ustvarjajo komunikacijski sistem, ki je potreben tako za izražanje osebnosti, kot tudi za interakcije, ki tvorijo določeno družbo. Če hočemo poznati jezikovno organizacijo, moramo poznati kulturo, v kateri jezikovni vzorci delujejo. Vsak jezik drugače modelira stvarnost; včasih otežuje, drugič olajšuje opazovanje sveta. (Južnič 1983, 160)

Podobno kot trdi Whorf v svojih spisih, razlaga tudi Thomas Huhn v delu »*Struktura znanstvenih revolucij*«. V knjigi primerja znanost in teorije posameznih jezikoslovcev iz različnih točk gledišča. Pravi, da znanstveniki, ki živijo v različnih paradigmah oziroma v različnih znanstvenih svetovih, nehote vidijo stvar različno. Gre za razhajanja pri znanstvenih vejah fizike, psihologije, kemije in astronomije. Kadar želijo pojasniti isto stvar, pride do določenih nestrinjanj. Enako je pri jeziku. Ne obstaja nevtralni znanstveni jezik, s katerim bi se dalo pojasniti vse teorije. Ne moremo določiti jezika opazovanja, ki bi lahko bil neodvisen od teorije proučevanja. Vsaka teorija je samostojna in ima svoj lasten jezik, ki je sporen z drugim, ko pride do izmenjave sporočil.¹² (Kuhn 1999, 157–159)

Smith v svojem delu, kjer opisuje prepletenost jezika in mišljenja, kritizira Sapir-Whorfovo hipotezo. Zanika trditev, da posamezni jeziki ne morejo razpravljati o določenih področjih, ki so pri njih jezikovno manj strukturirani in besedno nedodelani. Ker v svojem jeziku nimajo do takšne mere dodelano posamezno področje, še ne pomeni, da ga niso sposobni videti. Težava bi lahko nastopila v oteženi komunikaciji med kulturami in manjše verjetnosti opažanja nekaterih stvari, ki so za Eskime samoumevne¹³. Slovenci bi recimo porabili več časa, da bi opisali njihove snežne razmere. Posledice stresa, časa in določenih nestrinjanj so prisotne, ne

¹² Whorf v svojem delu »*Jezik, misao i stvarnost*«, uporabi primer prevajanja, ki je prav tako neučinkovit v celoti, če hočemo zajeti vse kulturne in družbene značilnosti jezika.

¹³ Poimenovanje snega na več različnih načinov.

gre pa za tako drastičen poseg v vidno polje kognicije in dojemanje realnosti, ki ga opisuje Sapir - Whorfova hipoteza. (Smith 1992)

Popolnoma jasno je, da Eskim in Slovenec mislita na različne stvari in se ukvarjata z različnimi zadevami, saj živita v dveh družbeno in naravno različnih okoljih. Težava nastopi, ko je potrebno dokazati razliko mišljenja o istih zadevah, ki opredeljujejo nujno skupno človeškost. (Južnič 1983, 160) Jezikovni relativizem izhaja iz jezikovne determiniranosti, ki pravi, da jezik determinira misel. Kritike te teorije pa izhajajo iz predpostavke, da sta percepcija in kognicija univerzalni in zato jezik ne more ustvarjati misel, lahko je le del misli. Slednja potemtakem ne more biti relativna, ampak univerzalna.

Ne glede na mnoge kritike Sapir - Whorfove hipoteze, je ta z Whorfovo izčrpno analizo avtentičnega jezikovnega materiala, odskočna deska za nadaljevanje lingvističnih raziskav. Vprašanje jezikovne relativnosti ostaja empirično in teoretično odprto, vendar je jasno, da razlike med jeziki temeljijo bolj na videnju sveta in manj na formalnih dejstvih.

7.2.1 Primerjava jezika »hopi« z »evropskimi jeziki«

Problemi, ki implicirajo vedenjske primesi, lahko preučimo skozi prizmo nekaterih neraziskanih, tujih jezikov. Težko se je umakniti izven mej lastnega jezika, ki nam predstavlja navado in je nesporna v kulturnem pogledu. Kljub temu je potrebno opustiti ustaljene sheme in šablone ter stopiti korak nad subjektivnim in superiornim vrednotenjem kultur.

Whorf je proučeval jezik hopi¹⁴, v katerem je odkril korenine svojevrstne metafizike, ki se v pomembnih točkah razlikujejo od indoevropskih jezikov.¹⁵ Po njegovem mnenju je neupravičeno predpostavljati, da ima Indijanec Hopi, ki pozna le svoj jezik, običaje in kulturo, enake predstave o realnem svetu kot mi. On ne pozna pojma časa kot tekoče konstante, kjer stvari tečejo od preteklosti, skozi sedanjost k prihodnosti. Kot dokaz za to navaja slovnico in besedišče njihovega jezika, kjer ne poznajo besed, ki se direktno navezujejo na pojem prostora in časa, kot ga poznamo mi. (Whorf 1979)

Naš jezik¹⁶ je pretežno samostalniški, medtem ko gre pri jeziku hopi za glagolski jezik brez časovne komponente. Torej gre za nekaj, kar je nam abstraktno, onkraj našega besedišča in s tem onkraj naših predstav o določenem pojavu v vesolju. Nek Hopi pa si ne more predstavljati

¹⁴ Jezik Indijanskih staroselcev severne Arizone.

¹⁵ Pri izrazu indoevropski jezik je mišljena struktura teh jezikov v grobem, saj vemo, da ima vsak jezik med njimi edinstvene značilnosti, ki ga razlikuje od drugih slovničnih struktur. Whorf največkrat vzame za primerjavo angleški jezik.

¹⁶ Tukaj zopet mislim na indoevropske jezike na splošno. Upoštevati moramo tudi razlike med njimi.

našega pojmovanja časa in prostora, zato razmišlja na drugačen način kot mi in svojo realnost in predstave o nečem kreira drugače.

Osnovne neenakosti jezika hopi z ostalimi evropskimi jeziki vidimo v gramatični organizaciji časa in prostora in v popolni odsotnosti metafor pri pojmi v hopijščini. Abstrakcije so v njihovem jeziku predstavljene v opisnih izrazih, ki hkrati izražajo kopico kvalit et pojma. (Šumi 1990, 29)

Jezik hopi skriva v sebi metafiziko, ki bi jo lahko primerjali z našim »naivnim« pogledom na prostor in čas, ki ga pojasnujemo s teorijo relativnosti. Težko je opisati njihov pogled na svet prek abstrakcij, za katere naš jezik nima primerne terminologije. Prav zaradi tega se nam zdi pri opisu dojetanja in rekonstruiranja metafizike Hopijev, da gre za neko čudno logiko, ki ima psihološki ali celo mistični značaj. Čas pri njih izginja, prostor se spreminja, kar posledično pripelje do nehomogenosti in brezčasnosti prostora. Za nas abstraktni, mistični in nepredstavl jivi pojmi, so pri njih definirani na točno določen način, eksplicitno z besedami in implicitno s strukturo, besediščem in slovnico. Njihovo funkcioniranje pa lahko opazujemo skozi njihovo obnašanje in kulturo.

Metafizika, na kateri je zasnovan naš jezik, mišljenje in moderna kultura, izpostavlja dve dominantni kozmični formi; prostor in čas. Paradoksalno sta statično tridimenzionalni, neskončni prostor na eni strani in kinetično enodimenzionalen, uniformen, večno trajajoči čas na drugi strani, dva na videz popolnoma različna in nepovezana aspekta stvarnosti¹⁷. Tudi kozmične forme metafizike Hopijev, so primerljive z našo, tako po obsegu kot po strukturi. Tukaj sta dominantni dve kozmični formi, ki jih lahko skozi našo terminologijo opišemo kot »objektivno« in »subjektivno«. Objektivno zajema vse tisto, kar je dostopno ali je bilo dostopno čutom. Gre za fizični prikaz z zgodovinskimi vplivi, brez možnosti razlikovanja med sedanjostjo in preteklostjo in z izključitvijo vsega, čemur mi pravimo prihodnost. Subjektivno vključuje vse tisto, čemur mi pravimo prihodnost in prav tako vse elemente kognitivnega.¹⁸ Pri prevajanju v angleščino bi Hopiji rekli, da bodo »prišli« do nečesa. Vendar v njihovem jeziku ne obstaja glagol »priti« ali »oditi«, ki vsebuje abstraktno gibanje. Besede, ki so tukaj prevedene v glagol »priti«, se pri njih nanašajo na proces končnega, pri čemur ne gre za gibanje.¹⁹ (Whorf 1979, 31–32)

¹⁷ Percepcija našega (zahodnjaškega) dojetanja časa in prostora s pomočjo Einsteinove teorije relativnosti.

¹⁸ Vse tisto, kar dojemamo z umom. Vse kar je v naši zavesti ali kot bi Hopiji rekli, vse kar je v srcu človeka, živali, rastlin, stvari; v srcu narave; mentalne in intelektualne moči, emocije in želje.

¹⁹ Nanašajoč se na resnično stanje odhajanja, prihajanja in ne na gibanje. Gre za končno stanje; točno določeno točko, brez nekega predhodnega dogajanja.

Številčenje pri jeziku hopi se bistveno razlikuje od »indoevropskih jezikov«. Dejstvo je, da mi poznamo pojem časa in cikličnosti kot nekaj, kar se objektivizira kot številčna kvantiteta. Gre za objektiviziran ali imaginarni svet z uporabo vidnih elementov. Potek časa izgubi kontakt s subjektivnim svetom in predstavljamo si ga kot dolžino, sestavljeno iz posameznih enot. Ne delamo razlik med števili, kjer gre za diskretne velikosti in med števili, kjer gre za »štetje«. Jezikovna situacija v jeziku hopi je drugačna. Množina in glavna števila označujejo samo objektivne skupine. Ne obstaja imaginarna množina, ampak se namesto tega uporablja vrstilno število, kombinirano z ednino. Ne uporabljajo izraz npr.: »deset dni«. Ekvivalenten je izraz, ki nastaja s pomočjo primerne štetje. »Oni so ostali deset dni,« bi v jeziku hopi rekli »oni so ostali do enajst dni« ali »oni so odšli po desetem dnevu«. »Deset dni je več kot devet dni« pri njih rečejo »deseti dan je kasneje od devetega«. Naša dolžina časa ni dolžina, ampak razmerje med dvema dogodkoma v časovnem okvirju. Hopi nima obrazca za »subjektivno nastajanje kasnejšega,« ki je bistvo našega pojmovanja časa. (Whorf 1979, 104–105)

Prav tako imajo drugačno pojmovanje sedanjosti, preteklosti in prihodnosti. Pri njih ista predpona našega glagola definira začetek in konec nekega procesa. Z eno besedo poimenujejo vse, kar mi dojemamo kot sedanje dejanje, ki ima posledice v preteklosti in se navezuje na prihodnost. (Whorf 1979, 38) Očitno Hopiji nimajo potrebe po terminologiji, ki bi definirala prostor in čas kot jih ima »evropska kultura,« ki temelji na teoriji relativnosti. Taki izrazi so v njihovem jeziku istovetni s prostranstvom, raznimi operacijami in cikličnimi procesi, pod močno omejitvijo oblasti objektivnega. Izrazi, ki se nanašajo na polje subjektivnega,²⁰ so enačeni z izrazoslovjem subjektivnega sveta.

Formalna sistematizacija idej je pri večini evropskih jezikov (francoski, italijanski, nemški, angleški) skopa in nedozorela. Medtem je pri staroselskih ameriških jezikih obratno. Staroselci Hopiji imajo na primer različne načine za izražanje kanala senzacije vidnega pri rezultatu v zavesti. Mi združujemo dva različna tipa odnosa, kot sta »jaz vidim, da je to rdeče« in »jaz vidim, da je to novo« v nejasno zvezo, izraženo z besedo »da«. Hopi stvar doživlja na način, da v prvi situaciji čutnost sproži rdeča, v drugem primeru pa opazovanje nudi nedefinirano evidenco, iz katere je povzet zaključek o nečem novem. Če zamenjamo stavka z »jaz slišim, da je to rdeče« in »jaz slišim, da je to novo«, se mi evropski govorci še zmeraj držimo skromnega »da«, medtem ko Hopi tukaj uporabi povsem novi besedni pojem in ne razlikuje več med rdečim in novim, saj je pri obeh primerih ta razlika označena verbalno in ne senzacionalno. Ali jezik hopi tukaj pokaže višji plan mišljenja in racionalnejšo analizo

²⁰ Gre za primere besed prihodnosti, psihično-umske oblasti, mističnosti, nečesa kar je daleč in je zato nevidno, tistega, kar se tiče predpostavk o nečem.

situacije kot angleški jezik? Mi sigurno oklevamo nad prejšnjim vprašanjem, ali celo potrebujemo novo pojasnilo, preden vidimo razliko v odnosih izraženih z našim »da« v zgornjih primerih. Hopiji razlikujejo te odnose brez kakršnegakoli napora, saj jih je oblika njihovega jezika in govora navadila, da to počnejo. (Whorf 1979, 70)

Značilnosti Hopijev nam kažejo močno usmerjenost v duhovnost in pozitivne misli za doseganje cilja. Glede na njihovo pojmovanje kozmosa je naravna situacija, da sta želja in misel živa in sta najpomembnejša gradnika stvarnosti. Energija je tista, ki poganja svet in nas pripelje do zelenega cilja. Nam se zdi to absurdno, saj je naša percepcija realnosti drugačna. Mi mislimo, da je edini način delovanja, preprečevanja ali uresničevanja nekaterih stvari, dotik in fizično usmerjanje naših teles z vidno akcijo. Whorf trdi, da razlog za to tiči v jezikovnih osnovah, saj so pri nas brezoblične entitete lahko oblikovane samo s pomočjo sebi podobnih stvari in so tako izolirani od moči življenja in misli. Vzemimo primer, ki nam to najboljšje prikaže. Ko mislimo o stvarnem šopku rož, si ne predstavljamo, da naša misel potuje do njega in ga osvetli kot reflektor, ki lebdi nad njim. S čim se naša zavest ukvarja, ko mislimo na šopek rož? Verjetno mislimo, da se ukvarja z »umsko sliko,« ki ni dejanski šopek rož, ampak mentalna zamenjava za njega. Zakaj bi bilo naravno misliti, da je to zamenjava in ne realni šopek? V našem umu obstaja imaginarni prostor poln mentalnih zamenjav, ki nam pomagajo kreirati realnost. Miselni svet Hopijev ne pozna imaginarnega prostora. Oni ne morejo ločiti misli in realnega prostora. Misel ustvarja realne premike in deluje na stvarnost. (Whorf 1979, 119–121)

Doživljanje časa v naši kulturi ima negativne psihološke elemente. Mi gledamo na čas kot gibanje v prostoru, monotono ponavljanje, trošenje. Za Hopije, ki na čas gledajo kot na »obstajanje nečesa poznejšega,« enolično ponavljanje ni trošenje, ampak je akumulacija. (prav tam) Gre za dva nasprotujoča si pogleda, ki skozi jezik oblikujeta človeško zavest in misli.

Naš objektiviziran pogled na čas je najprimernejši za zgodovinsko teorijo in vse kar je povezano s preteklostjo. Pri Hopijih še zmeraj traja in obstaja vse, kar se je zgodilo v »preteklosti«. Prav tako se sedanjost ne zapisuje, nima nekega pomena, saj je le priprava na prihodnost. Naš objektiviziran čas nam je prinesel ogromno pozitivnih stvari, ki so pripomogle k razvoju znanosti, tehnologije in ne nazadnje napredka, ki ga vidimo danes. Prav tako nam formalne prostorske enote, s pomočjo katerih merimo in kreiramo čas, omogočajo pogled na čas kot homogeno, brezoblično stvar. To pomeni, da je naše proporcionalno definiranje časa kot neke vrednosti, osnova za izgradnjo komercialne strukture, ki je definirana z ekonomskimi pojmi. Pri našem vedenju lahko opazimo visoko vrednotenje

»hitrosti,« ki izvira iz besedne zveze »varčevanje s časom«. Ta posledica objektivnega zaznavanja časa, vodi do enoličnosti in pravilnosti, ki se vidi v našem rutinskem vedenju. Šablonski aspekt realnosti nam onemogoča uporabo rizika in je predpogoj za preverjeno vedenje z zanesljivimi učinki, ki predpostavljajo, da bo vse zmeraj teklo gladko. Naša tehnika brzdanja energije dobro funkcionira v rutinskih dejanjih, slabo pa se odraža pri nezainteresiranosti za preprečitev vpliva te energije na vzroke požarov, nesreč ter eksplozij, ki se konstantno dogajajo. Takšna malomarnost za nenadne življenjske situacije bi bila usodna za tako malo, izolirano in nezanesljivo družbo Hopijev. Jezikovno usmerjeni miselni svet tako sodeluje z ideali naše kulture, kot tudi usmerja naše osebne nezavedne reakcije in jim daje tipične karakteristike. Ena takšnih značilnosti je nepozornost (vožnja z avtomobilom, metanje cigaretnih ogorkov v papirne odpadke). Druga karakteristika, ki se razlikuje po tipu, je gestikulacija pri govoru²¹. Pri Hopijih je to brezpomensko. Tekmovanja in igre Hopijev bolj poudarjajo drugo plat in sicer karakteristike vzdržljivosti in moči, ki se ne navezujejo na večšine gibanja ali zamaha. (Whorf 1979, 125–128)

Ali bi lahko taka civilizacija, kot je naša, bila sploh možna pri jezikovno različnem pojmovanju časa, je pomembno vprašanje. Eno vemo. Definiranje časa in prostora ter njunih medsebojnih zvez je usklajeno in deluje na način funkcioniranja celotne družbe. Mi smo naravno pogojeni za merjenje časa in pojmovanje časovnega sveta kot objektiviziranega. To pomaga k razvoju znanosti, ki kulturo dopolnjuje z navadami in vrednotami, s pomočjo katerih kultura ponovno usmerja znanost. Takšne razlike se ne morejo ugotoviti z izoliranim proučevanjem lingvistike, etnografije in sociologije, ampak se lahko odkrijejo samo z natančno analizo vseh kultur in jezikov, ki na žalost predstavljajo ogromno omejitev pri raziskovanju.

7.3 Študija primera: raziskava jezikovnega relativizma psihologinje Lere Boroditsky

V tem delu bi se osredotočila na svoji prvi dve hipotezi, ki opredeljujeta jezik kot evidenco obstoječih stvari v posamezni kulturi in specifično jezikovno strukturo, ki vpliva na kulturno edinstveno interpretacijo realnosti. Omenjeno problematiko bom skušala razložiti z raziskavo in analizo Lere Boroditsky, ki v svojem predavanju odgovarja na mnoga pereča vprašanja, ki mučijo strokovnjake lingvistike. Ali ljudje, ki govorijo različne jezike, mislijo različno? Ali

²¹ To počnemo s pomočjo premikov v prostoru, da bi lažje prikazali neko stvar (neprostorske reference), s pomočjo metafor imaginarnega prostora.

učenje novih jezikov oblikuje posameznikov nov miselni in pojmovni svet? Ali poliglotti mislijo in doživljajo realnost na drugačen način, ko govorijo posamezne jezike? Ali so nekatere misli nesmiselne in nestvarne brez jezika?

»A je prebral knjigo od B«. V nekaterih jezikih, kot je na primer slovenščina, glagol »prebrati« definira spol osebe A. V drugih jezikih, kot je na primer angleščina, ne moremo iz glagola razbrati spol osebe A: »A read B's book«.²² Različni jeziki uporabljajo svoja slovnična pravila, da lahko govorijo pravilno in interpretirajo določen stavek na povsem drugačen način. Ponekod (turški jezik) moraš spremeniti glagol glede na to, kako si izvedel za omenjeno situacijo. Če si bil deležen nekega dogodka, sledi drugačna forma glagola, kot če si slišal od nekoga za določeno situacijo. A to pomeni, da posledično mislimo na drugačen način? (Boroditsky 2013)

Tipičen primer je razlikovanje barv, ki imajo v različnih jezikih različne pojme. Rusi imajo za modro barvo več izrazov kot angleško govoreči ljudje, ki poznajo le eno modro barvo. Z nalogami, ki so jih opravljali naključno izbrani angleški in ruski anketiranci, so dobili presenetljive rezultate. Rusi so hitrejši ločevali med odtenki modre barve, saj imajo več besed za modro kot ostali. Tako so prišli do rezultatov, ki so pokazali, da je jezik res tisti, ki oblikuje nekatere kognitivne dispozicije. (prav tam)

Primer spolov je tudi eden izmed tistih, ki nam pokaže razlike med posameznimi jezikovnimi strukturami. Poglejmo razliko med slovenščino in angleščino: »Moj stol je bil bel«. / »My chair was white«. V slovenščini izrazimo spol besede »stol« na kar štirih mestih (»moj,« »stol,« »bil,« »bel«). Če bi uporabili besedo ženskega spola, bi se končnica spreminjala. Kar štirikrat smo poudarili moškost besede. V angleščini se to ne zgodi, saj tako za ženski kot za moški spol, stvar ostane enaka. Prav tako obstajajo jeziki, ki nimajo spolov v slovnici. Finski jezik je tipičen primer tega, angleščina je nekje vmes, hebrejščina pa je eden od jezikov, ki ima več spolov kot običajno. Celo beseda »ti« ima v hebrejskem jeziku spol. Tako so dodelili nalogo hebrejsko, angleško in finsko govorečim otrokom, da povejo ali so moški ali ženska. To so naredili brez besednega jezik, s pomočjo slik. Morali so razvrstiti slike moških in ženskih obrazov na dva ločena kupa²³. Pokazalo se je, da je obstajala velika časovna razlika med opravljenimi nalogami posameznih otrok. Hebrejci so opravili nalogo prvi, Angleži za njimi, Finci pa so imeli največ problemov pri razvrstitvi na posamezna spola. Tukaj moram poudariti, da je biološki spol vsem znan, gre za razlike slovničnih spolov, ki skozi jezikovne strukture posledično vplivajo na razlikovanje moškosti in ženskosti. Nekateri jeziki imajo celo

²² Prevod: »A je prebral knjigo od B«.

²³ Slika anketirancev je bila ena izmed izbranih.

16 spolov (poseben spol za svetleče stvari, poseben za orodja pri lovu, itd.). Aborigini imajo en spol za ženske, ogenj in nevarne stvari. Zanimiv primer je tudi slovnični spol novih besed, ki jih posamezni jeziki prevzamejo iz tujih jezikov. Besedo prilagodijo strukturi svojega jezika in ji dodelijo spol, ki ustreza maternem jeziku. (prav tam)

Ali obstaja arbitrarnost posameznih besed? So stoli in mize arbitrarno moški ali ženske? Da bi to dokazali, so na inštitutu primerjali slovnične spole med različnimi jeziki. Korelacija pri živalskih spolih je bila prisotna²⁴, medtem ko je bila pri različnih predmetih stopnja arbitrarnosti velika. V španščini je sonce moškega spola, luna ženskega; v nemščini je obratno. Vse to vpliva na percepcijo realnosti in oblikovanje kognitivnega sveta s pomočjo lingvističnega posrednika. (prav tam)

Zanimiv primer je spol posameznega dneva v tednu. Naloga za izbrane je bila, da se obnašajo kot ponedeljek, kot torek, itd. Rusi so se obnašali kot moški ponedeljek in kot ženska sredo. Najverjetneje bi podobno sliko dobili tudi pri Slovencih. Ostali so se obnašali primerno spolu posameznega dneva, ki se od jezika do jezika razlikuje. Zakaj je kip svobode upodobljen v ženski obliki? Zakaj imajo Michelangelovi kipi, ki ponazarjajo posamezne dele dneva, podobo moškega ali ženske? Svoboda ali beseda »liberty« izhaja iz francoskega jezika in je v francoščini ženskega spola. Michelangelo je bil italijanskega rodu in v italijanščini sta besedi zora in noč ženskega spola, besedi dan in večer pa moškega. Njegova kipa zore in noči sta ženski podobi, medtem ko sta kipa, ki upodabljata večer in dan, moški podobi. (prav tam)

Ne gre samo za razlike v slovničnem spolu. Slednji so le primeri, na katerih lahko podrobneje razložimo različne strukture jezika. Obstajajo različni jezikovni svetovi, kjer je percepcija časa in prostora izražena in posledično dojeta na povsem drugačen način. Poglejmo jezik Aboriginov, kuuk thaayorre. Za opisovanje smeri ali pozicij v prostoru ne poznajo nam znanih izrazov za levo in desno. Namesto teh uporabljajo izraze za smeri neba (sever, jug, vzhod in zahod). Ne moremo reči, da so nam ti izrazi tuji; lahko pa trdimo, da jih ne uporabljamo na isti način. Mi jih poznamo pri opisu večjih in širših prostorskih lestvic. Ne moremo na primer reči: »Podaj mi žlico, ki je vzhodno od noža.« ali »Fant, ki stoji jugovzhodno od Maje, je moj brat.« V jeziku kuuk thaayorre morajo biti venomer orientirani, da bi lahko govorili slovnično pravilno. Nedavne raziskave so pokazale, da so ljudje, ki govorijo jezike, v katerih so takšna razlikovanja pomembna (absolutne smeri), zelo dobro orientirani in iznajdljivi celo na neznanih lokacijah. Orientirajo se boljše kot ljudje, ki živijo v istem okolju, istih pogojih, a ne govorijo isti jezik. Vsak v izbrani skupini Aboriginov je znal v vsakem trenutku z zaprtimi

²⁴ Pri večini jezikov so mačke ženske in psi moški.

oči pokazati kje je sever, kje je jugovzhod; medtem ko so pri isti vaji Američani na Standfordski univerzi imeli ogromno težav. (prav tam)

Čas je še ena dimenzija, ki ustvarja različne percepcije in dožemanje sveta. Zgoraj omenjeni Aborigini se razlikujejo od angleško govorečih ljudi, ki mislijo, da čas potuje z njimi, s telesom. Bi lahko rekli za Američane, da so egocentrični? Aborigini imajo po drugi strani spoštljiv odnos do narave in čas dojemajo neodvisno od njih samih. Obstaja urejen časovni trakt, ki ga mi ne moremo videti na takšen način. Ne gre za premikanje nas v času, ampak za premikanje samega koncepta časa. (prav tam)

Je čas horizontalen ali vertikalni? Različno govorečim ljudem (angleščina in mandarinščina), je bila dana naloga, da pokažejo glede na dano točko v prostoru, kam bi postavili včerajšnji dan in kam jutrišnji oziroma kje stoji zajtrk, kje kosilo in kje večerja. Mandarinini so postavljali točke po horizontalni liniji in sicer od zgoraj (zajtrk), navzdol (večerja); medtem ko so angleško govoreči udeleženci eksperimenta s točkami ustvarjali horizontalno linijo dogajanja. Če je bila dana točka kosilo, je bil zajtrk za njih levo od dane točke, večerja pa je stala desno. Nekateri narodi, kot so Mandarinini, pokažejo na prihodnost nazaj na časovnem traku, ne pa naprej. Prav tako pri nalogah, kot so slike celega jabolka in ogrizka, ki je ostal od jabolka; ogrizek so postavili časovno pred sliko celega jabolka. To je za nas nepojmljivo, saj imamo drugačno percepcijo časa, ki se odraža skozi jezikovne izraze. (prav tam)

Nekateri jeziki rajši uporabljajo aktiv in tako definirajo subjekte dejanja, medtem ko drugi uporabljajo predvsem pasiv in niso zainteresirani za povzročitelja dejanja, ampak so osredotočeni na samo dogajanje. Vzemimo za primer španščino in angleščino. Ne glede na naravo samega dejanja bi Angleži rekli: »Jan je razbil vazo«. Tudi če je Jan po nesreči razbil vazo, uporabljajo Angleži to strukturo. Španci bi za isto poved uporabili drugače slovnično strukturiran stavek in sicer: »Vaza je bila razbita«. Vse to vpliva na miselni proces in na spomin posameznika. Slučajno izbranim Špancem in Angležem so predvajali posnetke ljudi, ki namerno in nenamerno počijo balon; Angleži so se zelo dobro spomnili obraza tistega, ki je povzročil pok balona. Med Španci pa se je redko kdo spomnil obraza povzročitelja nezgode in za opis dejanja uporabil pojme različnih predmetov in stanj (svinčnik, igla, pritisk ...), ki so povzročili pok balona. Nek ameriški komedijant je opisal Mehičane kot narod, kjer nikoli ni nihče kriv za kriminalno dogajanje v državi. (prav tam)

Vsi zgoraj navedeni primeri apelirajo na močan vpliv jezika na mišljenje in percepcijo sveta. Če bi bila vsa ta prepričanja resnična, bi se lahko ljudi naučili povsem novega govora in jezika, slednji pa bi pri ljudeh oblikoval neko čisto novo mišljenje. To so poskusili z mnogimi primeri, ki so potrdili navedene opise. Ljudje, ki uporabljajo v svojem jeziku aktiv in v

vsakem primeru poznajo subjekt ter povzročitelja dejanja, so bombardirali s pasivnimi primeri, kjer slovnični osebek ni bil dan. Posledično so začeli prevzemati takšen način govora in ob vprašanjih, ki so apelirala na določitelja dejanja, niso bili pozorni kot običajno. Tudi če se nekaj dogaja konstantno, le v eksperimentu, začne vplivati na kognitivne percepcije in se vtisne v spomin.

V različnih primerih so jim v eksperimentu odvzeli možnost uporabe jezika in poskus je bil s težavo rešljiv. Sploh se ne zavedamo, da je jezik tisti, s pomočjo katerega mislimo in rešujemo vse zadeve zaznav in videnj. Prav tako je bilo zelo pomembno, ali so bili dvojezični ljudje testirani v maternem ali tujem jeziku. Rezultati so pokazali, da ljudje dojemajo nekatere iste primere na povsem drugačen način in to glede na jezik, katerega uporabljajo.

Raziskava je potrdila, da učenje novih jezikov vpliva in celo spreminja naše mišljenje. Ljudje se ne učijo samo novega jezikovnega izražanja, ampak novega izražanja misli. Gre za jezikovno selekcijo, pri kateri posameznik uporabi za izraz istih stvari, drugačne miselne sklope, ko govori tuje jezike. S tem ustvarja sliko sveta, ki je v danem trenutku drugačna od tiste, ki bi jo izrazil z maternim jezikom. Gre za dolgoročni proces učenja tujega jezika. Posledice se pokažejo na določeni stopnji, ko začne nov jezik vplivati na kognitivne procese. Moramo se zavedati, da ne gre samo za enosmerni proces vpliva jezika na procese mišljenja. Jezik ni samo tisti, ki ustvarja misel; je orodje, s pomočjo katerega izražamo misel. Tako kot razlike v jeziku kreirajo razlike v mišljenju, gre za obratno sorazmerni proces. Pomembno vlogo igrajo tudi vplivi slovničnih pravilnosti, ortografije in ostalih okvirjev, ki so del jezikoslovja. Vsak jezik omogoča svoje edinstveno kognitivno orodje, ki določa okvirje znanosti, omogoča percepcijo in posameznikovo mišljenje ter tako oblikuje realnost, ki je kulturno pogojena. Različni ljudje na različne načine vidijo svet. Pri tem igrajo pomembno vlogo individualna osebnost, izkušnje, genetske dispozicije; predvsem pa jezik, ki je glavni posrednik za izražanje notranjih procesov.

7.4 Različni pogledi na svet skozi prizmo jezika

»Učenje tujega jezika ni le učenje novih pojmov za iste stvari, ampak učenje drugačnega načina razmišljanja in pogleda na svet.«

- Flora Lewis (1918–2002)

Z Whorfovo analizo jezika hopi in z raziskavo Lere Boroditsky, lahko veliko izvemo o različnih pogledih na svet posameznih kultur. Naj navedem še nekaj jezikovnih primerov, ki vplivajo na človekovo percepcijo in kreirajo edinstveno sliko realnosti, v kateri živimo.

Napake, ki jih delajo tisti, katerih jezik nima rodov in ki se učijo angleškega jezika kot tujega, kažejo na tip prikritih slovničnih kategorij. Gre za nenaravne, kulturološke razlike, vidne v jeziku. Nek tujec, ki ne zna nič o kulturnem zaledju zahodnoevropskih imen, se mora naučiti da Jane (Džejn) pripada kategoriji »ona,« tako kot John (Džon), pripada skupini »on«. Prav tako se moramo prikritih kategorij naučiti v jeziku navaho, ki deli besede v kategorije »okroglega«, »podolgovatega« in »neodvisnega od oblike«. Enako kot je v angleščini John ime moškega spola, v jeziku navaho žalost pripada kategoriji »okroglega«. Naš zdrav razum nam razlaga to kot nekaj, kar je samoumevno. Moj odgovor na to dilemo bi bil sledeč: Ime Jane se daje samo ženskam, saj je to splošno znano. Moramo se zavedati, da je takšna izkušnja lingvistična in jo pridobimo skozi učenje angleškega opazanja. Prav tako se lahko dokaže, da se določen naziv (Jane) prikriva samo z imenom in ne z izkušnjo. To ime damo lahko tudi avtomobilu, živali, predmetu in to bo še vedno zahtevalo besedo »ona«. (Whorf 1979, 77)

Lep primer se mi zdi Whorfov opis dela pod vodstvom dr. Sapirja na področju, oddaljenem od polja lingvistike, ki ga je kasneje nepričakovano pripeljalo do zanimivih rezultatov jezikoslovja. Whorf je delal v podjetju za zavarovanje proti požarom, kjer je imel nalogo, da analizira poročila o okoliščinah, pod katerimi je prihajalo do požara, v nekaterih primerih celo do eksplozije.²⁵ Bolj kot fizična situacija sama, je njen besedni pomen tisti faktor, ki z določenim načinom obnašanja posameznikov, vodi do požara. Vedenje ljudi okrog prostora za skladiščenje tistega kar poimenujemo »bencinski sodi,« je bilo primerno tipu vedenja z izredno pozornostjo. Medtem je bilo okrog tistega, kar poimenujemo »prazni bencinski sodi,« njihovo obnašanje nepozorno. Nihče ni predpostavil, da bi lahko prazen bencinski sod bil bolj nevaren kot poln, saj vsebuje eksplozivne hlape. V fizičnem smislu je očitno, da je situacija rizična. Jezikovna analiza besede »prazen« predpostavi, da je to sinonim za nekaj »neobstoječega,« »nepopolnega,« »negativnega,« »neveljavnega«. Zanimarijo se stvari kot so hlapi, para, iskre in ostale smeti, ki se znajdejo v zabojih. Dana situacija je splošna formula za jezikovne nazive rizičnih oblik vedenja. V enem od prostorov z lesom so bili kovinski kotli izolirani z maso iz apnenca. Nihče ni pomislil, da bi izolator zaščitil od pretirane toplote ali kontakta z ognjem. Ogenj se je razširil na apnenec, ki se je pod vplivom hlapov iz kalcijevega

²⁵ To je bila analiza fizičnih del, pokvarjenih električnih instalacij, prisotnosti zračnega prostora med kovinskimi cevmi dimnika in lesenimi konstrukcijami. Rezultati so bili prav tako podani v strokovni terminologiji.

karbonata spremenil v vnetljiv kalcijev acetat. Vedenje, ki tolerira ogenj v bližini izolatorja, je bilo povzročeno z uporabo imena »apnenec« (limestone), ki zaradi svoje končnice (stone - kamen) implicira nevnetljivost. (Whorf 1979, 96–100) Obstaja še ogromno primerov povzročitve požara, ki kažejo na specifično vedenje v določenih situacijah, ki so povzročeni z neko jezikovno formulo. Whorf je poskušal dokazati, kako je realni svet v katerem bivamo, podzavestno zgrajen na jezikovnih običajih posamezne skupine.

Ne obstajajo le situacijske razlike, ki jih pogojuje jezik, ampak tudi razlike celotnega sistema delovanja posameznih kultur. »Zahodni svet« je tipičen po svojih karakteristikah, ki se vrtijo okoli dihotomije forme in substance. Materializem, fizika in psihološki paralelizem so veje, ki v tradicionalni »njutnovski formi,« oblikujejo »zahodnjaški,« dualistični pogled na svet. Vse tisto, kar ne spada v okvir »zdravega razuma« (monistično, holistično, relativistično) je težko razumljivo. Razlog temu ni narava in pomen stvari, ampak sama govorica, ki se navezuje na nov jezik. Newtonski prostor, čas in materija niso intuitivni. Gre za ideje, ki so formirane na osnovi izkušenj in podob, ki prihajajo iz kulture in jezika. Od tod jih je sam Newton tudi prevzel. (Whorf 1979, 124)

Moramo se zavedati, da tukaj ne gre za kritiziranje »evropskih jezikov« in opisovanja superiornosti še neraziskanih jezikov. Gre le za poskus dokaza vpliva jezika na naše percepcije realnosti. V mnogih primerih je boljši jezik določene skupine glede situacijske pogojenosti, v ostalih primerih pa se izkaže jezik druge skupine prikladnejši za reševanje posameznega situacijskega problema. Prav tako ne gre za dejansko implikacijo jezika, ampak posledice jezikovnih struktur na mišljenje in delovanje posameznikov.

Davidsonova ideja o zanikanju vnaprejšnjega jezikovnega znanja in obvladovanja slovničnih pravil zavrača Whorfovo razlago jezikoslovja. Ne zdi se mu potrebno predznanje jezika za uspešno komuniciranje in prenos informacij. Potemtakem naj bi ljudje lahko celo kršili jezikovna pravila in kljub temu uspešno posredovali tisto, kar so mislili. (Davidson 1986) Njegova teorija temelji na prepričanju o nepotrebnosti konvencij za obstoj jezika. Več poudarka da na pomen abstraktnih elementov, ki niso vsem enaki. Mislim, da Davidson preveč zanemarja široko definicijsko polje konvencij. Ironija, metafore, preneseni pomeni in ostale abstraktne forme so prav tako del naučenega sistema komuniciranja. Tudi na tak način razberemo posredovano sporočilo vsi člani iste jezikovne skupnosti. Za to pa je potrebno določeno predznanje o govornih dispozicijah govorcev v določenih okoljih.

Kuhn nam v svojem delu dokazuje, da pripadniki različnih kultur s sistematično različnimi zaznavami, pri sprejemanju istih dražljajev živijo v različni realnosti. Razlaga, da naš svet ni toliko odvisen od dražljajev, kot je pogojen z objekti naših zaznav, ki se med seboj

razlikujejo. Posamezniki, ki živijo v isti skupnosti, imajo skupno kulturo, jezik, izobrazbo, izkušnje in ustaljene konvencije delovanja. Tako lahko domnevamo, da imajo iste zaznave. Le s pomočjo takšne razlage lahko razumemo njihovo popolnost komunikacije in enotnost vedenjskih odzivov na okolje. (Kuhn 1998, 170)

Salzmann trdi, da so tisti deli kulture, ki so pomembni, jezikovno bolj dodelani. Razlike med jeziki obstajajo v fonemih, strukturi in sestavi besednega sosledja. Vendar se kljub tem leksikalnim razlikam stvari vsaj približno dajo prevesti in sistematično izraziti v drugem jeziku. Kar je pomembnejše, so razlike v področjih kulture, ki so bolj ali manj jezikovno opredeljene. Nekateri jeziki imajo na področju tehnike tako razdelano terminologijo in toliko izrazov, da jih v drugih jezikih ne moremo najti. Tisti deli kulture, ki so pomembni za nemoten potek komunikacije med člani, so v besedišču kulture do potankosti dodelani. (Salzman 2007)

Ljudje v puščavah imajo veliko različnih izrazov za pesek. Beduini imajo za kamelo in puščavsko ladjo ogromno različnih izrazov, saj ju uporabljajo vsakodnevno. Ifuege, ljudstvo na Filipinih, pozna 20 izrazov za riž; Masajci poznajo 17 izrazov za živino, ki je temelj celotne prehrane; narod Koye v Indiji pa ima za bambus kar 7 različnih besed. V Calcutti imajo 21 besed za bombo in 41 besed za policijo. Na Havajih se beseda incest uporabi v kar 22-tih različnih pojmovnih oznakah. Pri ameriških Indijancih poznajo drugačen naziv za udarec s pestjo, udarec z dlanjo, udarec z orožjem ali udarec s šibo. Nekateri narodi ne poznajo pojmov, ki bi se nam zdeli neizogibni. Na Maldivih ne poznajo nazivov za »vas,« »trg« ali »mesto«. Te izraze zamenjuje beseda »otok«, ki se ne navezuje toliko na geografsko, ampak bolj na družbeno klasifikacijo. (Južnič 1983, 148–149) Besedišče je bolj bogato izraženo na tistih področjih, o katerih pripadniki določene kulture največ govorijo in potrebujejo veliko razlikovalnih izrazov. Ne gre le za potrebe besed kot del produkcijskega procesa, ampak za razpone v načinu življenja, duhovnosti in inkulturacije, ki specificira posamezno kulturo.

Eden takšnih primerov je tudi pojmovanje snega, ki ima za nas drugačen pomen kot za Eskime. Mi poimenujemo z besedo »sneg« tisti sneg, ki pada, ki je na tleh in sneg, ki se tali. Za Eskime je takšna percepcija nepojmljiva. Za njih je sneg v različnih oblikah tako slovnično, kot tudi vidno drugačen in ima za vsako njihovo videnje drugačno pojmovno oznako. (Whorf 1979, 135–152) Ne moremo trditi, da so naši miselni procesi, ki jih je izoblikovala »zahodnjaška logika« edini in da prikrivajo celotno lestvico znanja in razuma. Gre le za eno izmed različnih oblik posameznih jezikovnih sistemov.

8 JEZIK IN MIŠLJENJE

»Spremeni svoj jezik in spremenil boš svoje misli.«

- Albrecht (1920)

Pri povezavi jezika in misli obstaja veliko različnih in razhajajočih se mnenj strokovnjakov. Veliko jezikoslovcev je skušalo priti do odgovora na vprašanje, kaj je bilo prej, jezik ali misel. Prav tako je ogromno trenj okoli morebitne domneve, da je nemogoče misliti brez jezika.

Zanimiva se mi zdi filozofska pripomba Otta Jespersena, ki v Južničevi »*Lingvistični antropologiji*« opiše tri različne pristope k razumevanju razmerja med mislijo in jezikom. Pri prvi opombi gre za obstoj jezika zato, da bi lahko nekdo izrazil svojo misel; druga pravi, da je jezik zato, da bi nekdo svojo misel skril; tretja, ki je nadaljevanje druge pa pravi, da je jezik tisti, s čimer nekdo skriva dejstvo, da sploh ne misli. (Jespersen v Južnič 1983, 133)

Obstajajo teorije, ki postavljajo misel kronološko pred nastanek jezika in zagovarjajo stališča determiniranosti mišljenja z jezikom. Nekatera teoretična izhodišča se bolj naslanjajo na obstoj misli, ki je nujno potrebna za nastanek jezika.

»Če so ljudje potrebovali govor, da bi se naučili misliti, so morali še veliko bolj znati misliti, da bi lahko odkrili umetnost govora.« (Rousseau v Chomsky 2011, 103)

Spet tretji pa trdijo, da sta misel in jezik neodvisni entiteti. Predpostavljam, da ne gre toliko za kronološko zaporedje in superiornost določene strani, ampak bolj za dejansko izražanje misli z izrazitimi primesmi kohezivnega in kulturnega fenomena, ki ga imenujemo jezik.

Etnolingvisti, ki se ukvarjajo s proučevanjem živih, primitivnih kultur se velikokrat vprašajo: »Kaj mislijo ti ljudje? Kako mislijo? So njihovi intelektualni in racionalni problemi podobni našim ali radikalno različni?« Za večino med njimi je to nerešljiva psihološka uganka. Vendar moramo poudariti, da problem mišljenja in misli ni čisto in samo psihološki problem. Gre za problem, ki je v veliki meri kulturološki. (Whorf 1979, 39)

Vsak nosi v sebi globoko ukoreninjene ideje o samem govoru in njegovem odnosu do mišljenja. Te ideje so postale avtomatski mehanizmi, ki se jih ne zavedamo. Nikakor pa niso slučajne in osebne. Jezik ni voden skozi slovnična pravila, ampak je odvisen od pravilnega racionalnega in inteligentnega mišljenja. (Whorf 1979, 138) Sapir in Whorf sta zagovornika hipoteze o povezanosti jezika in mišljenja. Trdita, da je nemogoče misliti brez jezika. Jezik je predpogoj za mišljenje. Whorf da odlično iztočnico za nadaljevanje proučevanja mišljenja in

jezika. Pri tem pa nekoliko zanemari procese mišljenja in opazovanje, ki so odvisni od bistva, vsebine ter psiholoških vplivov, ki jih Chomsky razloži s pomočjo svoje univerzalne slovnice. Chomsky razlago jezika podkrepi z zapletenimi možganskimi strukturami in vrojenimi jezikovnimi dispozicijami. Za njega je učenje rezultat notranjih procesov in učinkov okolja, ki sprožajo in oblikujejo razvoj. Jezik je ena od sestavin človeških možganov. Jezikovni organ je jezikovna zmožnost. Zatrjuje, da so mentalne lastnosti rezultat organskih struktur in pojavnih lastnosti možganov ter človeškega živčnega sistema. Osvajanje človeškega jezika naj bi bilo nagonsko in bi temeljilo na specializiranem »jezikovnem organu«. Pravi, da obstaja jezikovni modul, ki lahko pojasni lingvističen razvoj otroka. Predpostavlja, da je povratni kompatibilni sistem jezikovnega organa končen izraz genov, vključno z določeno strukturo možganskih slovarskih posameznosti. Ljudje lahko izrazijo svoje misli na neomejen način, ki ga njihovo telesno stanje sicer omejuje, ne pa v celoti določa. Gre za prilagajanje okoliščinam in nastanek ustvarjalnih vidikov jezikovne rabe. Potrebno je razumeti razmerje med trdnimi principi jezikovne zmožnosti, ki so biološko dani in omejenimi možnostmi, ki so pogoj raznolikosti med jeziki. (Chomsky 2011, 431–444)

Ne smemo iskati izvora jezika zunaj človeka, neodvisno od možganov, v naravni določenosti otroških mišljenj ali v samem jeziku. Mnogi jezikoslovci in antropologi so uporabili omenjeno tehniko proučevanja jezikov. Preveč so se omejili na zunajbiološke značilnosti, ki so se razvile neodvisno od možganov in prilepile nanje. Vse več sodobnih teorij opušča to razlago in začneja proučevanje človeških možganov in jezikovnih zmožnosti, kot posledice »jezikovnega organa«. Potrebno je določeno strukturo jezikovnih zmožnosti poiskati v možganskih strukturah mišljenja, ostale jezikovne vplive pa raziskati v odnosu do okolja in kulture.

Odnos med mislijo in besedo ni stvar, ampak proces z nenehnim gibanjem nazaj in naprej, od misli k besedi in obratno. Obstoj misli ni nujno in edino možen z besedo. Dogaja se lahko samostojno, vendar v besednih okvirjih dobi pomen in smisel. Vsaka misel vzpostavlja povezavo z drugo mislijo, da bi prišlo do razmerja med stvarmi. Misel se premika, razvija, raste in stremlje k rešitvi problema, ki je smiselna v popolnem pomenu šele skozi besedo. (Vygotsky 1986, 218) Iz tega lahko sklepamo, da človekov namen govora in jezika ni v tem, da omogoča človekovo mišljenje, ampak da misli prenaša. Ta prenos misli z jezikom se dogaja vsakodnevno, še posebej pa je pomemben v »institucionalni« obliki same misli, ki omogoča ustvarjanje znanosti in družbe kot take.

Smith meni, da je mišljenje vedno prisotno pri govoru. V njegovem delu ne manjka primerov, kjer opredeljuje mišljenje, pri kateremu jezik ni sestavni del procesa. Vendar kljub temu dejstvu trdi, da jezik ne more biti ločen od misli. (Smith 1992)

Wittgensteinovo razumevanje mišljenja se prav tako navezuje na močno korelacijo z jezikom. Ko mislimo si že ustvarjamo neke slike, ki so tako ali drugače povezane z besedami in jezikom. Kljub omenjenemu ne zavrača teze o obstoju nekoga, ki je moral prvič v pogovoru izraziti svojo misel. Za njega so vse te predpostavke nepomembne. Izpostavlja začetek učenja jezika, ki je mogoč le, če se v njem naučimo misliti. Mogoče obstaja jezik pred mislijo, ko otrok uporablja jezikovni sistem za razumevanje, vendar takrat še ne misli v njem. Mišljenje brez jezikovnih simbolov ni možno, saj se govor in mišljenje razvijata vzporedno. Nastane tako imenovani »miselni govor«²⁶. Mišljenje za njega ni psihološki proces, temveč smiselno uporabljen jezik, ki vsebuje pomen uporabljenih izrazov. Trdi, da se mišljenje nikakor ne more začeti v nekem procesu, še manj, da bi mišljenje samostojno obstajalo pred ali mimo jezika. (Ule 1990, 97) Za Wittgensteina ni pomembna kronološka umestitev jezika in misli, ki je podobna vsem znani uganki o kokoški in jajcu. Nepomemben je jezik kot samostojen dejavnik in mišljenje kot neodvisen sistem kognitivnih dispozicij; pomembne so soodvisnosti misli in jezika kot povezanih entitet, ki se dopolnjujejo v »miselnem jeziku«.

9 PROBLEMSKO POLJE LINGVISTIKE

Problematika proučevanja jezikov in znanstvene omejitve lingvistike kot vede postavljajo sodobno družbo pred ključno dilemo. Ali gre za to, da sodobna znanost in zahodna civilizacija ne moreta ali nočeta prestopiti omenjene lingvistične meje? Ne glede na odgovor, se je pojavila potreba po iskanju skupne točke v proučevanju jezikov. Prvi korak je vsekakor odmik od zahodne civilizacije in evropocentričnega poglede na kulturo. Zanimivo je, da je najbolj razvita zahodna civilizacija, šla tako daleč, da je pustila prazen prostor v proučevanju jezikoslovja. Zapolnila ga je z navidezno razlago o samoumevnosti govora in nezavedanja o kompleksnosti jezika. Pot k širšemu razumevanju jezikoslovja tiči prav v tej iluziji in potrebi po iskanju odgovorov.

Prav zaradi misli o superiornosti naših zahodnih jezikov pride do pomanjkanja proučevanja tistih, ki niso dosegli pismenosti. Potrebno je strokovno raziskovanje takšnih jezikov, še

²⁶ Glavna stopnja je nastanek notranjega govora. Vigotsky loči strukturo notranjega govora, ki je pomoč in opora mišljenju od strukture socialnega govora, katerega vloga je komunikacijska, krajša in telegrafska. (Vigotsky 2010)

posebej tistih ameriških, da bi se pokazalo, kako je pri njih preciznejše in podrobnejše razvit sistem odnosov za razliko od našega. (Whorf 1979, 69)

Tukaj pridemo do problema, kjer se moramo vprašati kako lahko avtor ve, kaj določeni Hopi misli dokler govori in ali lahko Hopija gledajo angleške oči enako, kot oči posameznega domorodca. Mogoče bi nek lingvist, katerega materni jezik je hopi, na drugačen način dojemal nek indoevropski jezik, kot ga vidi Whorf. In obratno, angleščina gledana s perspektive jezika hopi, bi bila lahko proučevana na način, ki bi nam nudil obratno situacijsko sliko od obstoječe, avtentične predstave angleško govorečih ljudi. Predpostavka, da obstaja ogromno jezikovnih neskladnosti, ki izvirajo iz zgodovinskega razvoja posameznega jezika, vodi do razmišljanja, ki nam odpre polje problematičnosti proučevanja razlik med jeziki in edinstvenih pojmovnih organizacij. Whorf na primer trdi, da je struktura hopija, v katerem so prostorski in časovni odnosi nerazdružljivo povezani, prikladnejša od strukture modernih evropskih jezikov za izražanje kompleksnih konceptov, kot je teorija relativnosti v fiziki. Vsak jezik ima svojo notranjo logiko. (Whorf 1979, 20)

Pri opisovanju jezikov, ki niso indoevropski, bi bilo potrebno definirati termine tradicionalne slovnice.²⁷ Navedeno velja v isti meri za angleški jezik kot tudi jezik ameriških Indijancev. Na tej točki spet naletimo na problem. Pri konvencionalni slovnici gre za klasične modele, ki so omejeni na morfeme in niso primerni za analizo ameriških jezikov. Na začetku proučevanja posameznega jezika se moramo funkcionalnemu tipu definicije²⁸ izogibati, kadar je to edini možni test razlikovanja. Gre sicer za dejstvo, da se lahko percepcije ljudi, kaj konkretna beseda »ustvarja« v njim nesorodnem jeziku, v takšni meri razlikujejo, kot se razhajajo njihovi materni jeziki, jezikovno znanje in filozofske nagnjenosti. (Whorf 1979, 71–73)

Naslednji problem pri proučevanju lingvistike je prevod iz jezika v jezik, ki ga je Whorf večkrat omenil. Paradoks je tukaj tudi prevod Whorfove misli in navajanje primerov nam nepoznanih jezikov. Dokazovanja teze o edinstvenosti in neponovljivosti vsake jezikovne strukture nam predstavlja nezanemarljiv problem. Pri prevajanju v druge jezike se izgubi prvotno bistvo, v katerem je skrit cilj dokaza specifičnosti vsakega jezika.

Obstajajo mašila, s katerimi lingvistične teorije skušajo zamašiti svojo lastno razpoko. Takoj ko spregovorimo karkoli o jeziku, se znajdemo v težavah, saj je naš predmet raziskovanja obenem naše orodje preučevanja oziroma spoznavno sredstvo. Približati se namreč hočemo nečemu, kar je obenem naše orodje približevanja. Jezik lahko proučujemo in o njem govorimo

²⁷ Slovnice kategorije kot jih poznamo v naših jezikih: glagol, samostalnik, pridevnik.

²⁸ Npr.: samostalnik-a m (a) lingv. pregibna beseda, ki izraža predmete, pojme. (SSKJ)

le z jezikom. Zavedati se moramo paradoksa analitične teorij, ki tiči v dejstvu, da je lingvist sam svoj drugi. (Kurdija 1990)

Strokovnjaki, ki proučujejo »primitivne« jezike, so večinoma iz zahodnega, razvitega sveta. Nehote imajo mišljenje takšnih narodov, ki je implicirano z mistično participacijo, za manj racionalno našemu. Skozi primere v diplomski nalogi sem pokazala, da nekateri jeziki plemen indijanskih staroselcev kot tudi mnogi azijski in afriški jeziki, kažejo natančno dodelane logične distinkcije v zvezi z vzročnostjo, procesom, posledico, dinamično in energetske kvaliteto ter neposrednostjo izkušenj. Prav to je tisto, kar jim daje značilnosti racionalnosti. V tem smislu so daleč pred evropskimi jeziki. Torej ne gre enačiti civilizacije z racionalnostjo.

»Naravna logika« ali »zdrav razum« ne vidi, da so posamezni jezikovni fenomeni njihovih govorcev zalednega karakterja, zunaj kontrole posameznikov. Govorec je prisiljen, da uporabi svoje slovnične kategorije za izražanje, ki so v njegovem jeziku univerzalne in niso rezultat skupnega razuma. Naravna logika meša uporabo jezika z znanjem o jezikovnem procesu. Med osebami mora obstajati enak sistem jezikovnih obrazcev in klasifikacij, da bi komunikacija sploh potekala. Lingvisti so ugotovili, da so tisti pojavi, ki so jih imeli za univerzalne, odvisni od zalednega lingvističnega sistema posameznih jezikov. Slovnica je postala instrument za oblikovanje idej in vodič mentalne aktivnosti posameznikov. (Whorf 1979, 135–152)

Jezikoslovje mora zaradi omenjenih protislovij stopiti korak naprej, če hoče postati znanost. Tudi če poskuša znanstveno govoriti o jeziku, hkrati stori dve reči; izjavo in njen učinek. Na žalost ne more stopiti stran od lastnega predmeta in ga opazovati kot dovršeno celoto. Edino področje, kjer se lahko kaj takega zgodi, je metajezik²⁹. Ne gre za konkretno rabo jezika, ampak za njegovo občo resnico. Ta rešitev ni možna, saj manjkata ključna elementa govorice in modrosti. Jezik ne moremo uporabiti obče, ampak le konkretno. Prav zaradi razcepa, ki je za govorca nek poseben jezik³⁰ in se nahaja izven dometa njegove zavesti, lingvistika ne velja za eno izmed »velikih znanosti«. S tem jezikom, ki je poln nepravilnosti in prepovedanega, zapolnimo govorčevo praznino in odstranimo vse tiste ovire, ki omejujejo objektivno proučevanje jezikoslovja. Vendar se moramo zavedati, da je tista prava resnica in slika vsakega naravnega jezika prav v njegovih pomanjkljivostih, vrzelih in luknjičavosti. Posameznik postane govoreč subjekt šele takrat, ko se v njem vzpostavi lastno nezavedno, individualno, čustveno vpleteno in subjektivno. Poudariti je treba, da obči govorec in obče nezavedno ne moreta obstajati. (Kurdija 1990)

²⁹ Gre za zavedanje manjših in večjih enot jezikovnega sistema ter spoznavanje splošnih zakonitosti branja in pisanja. Gre torej za neartikuliran prostor, izven sveta dogajanja.

³⁰ Lacan ga poimenuje »jezik«: jezik poln napak, pretiravanj, čustev in lapsusov. (Kurdija 1990, 209)

Ule v svojem delu »*Filozofija Ludwiga Wittgensteina*« izpostavi njegovo razlago problemskega polja proučevanja jezikov. Wittgenstein jo definira s tezo o neizogibnosti in nezmožnostjo preseganja jezika. »Z jezikom ne moremo izstopiti iz jezika.« Konvencije in gramatikalna pravila se ne dajo opisati drugače kot s slovnico. Gre za razlago »jezikovnega« z uporabo »jezikovnega.« (Ule 1990, 100) Kaj je potemtakem rešitev? Izstop iz sfere jezikovnega nas popelje v sfero hipotez, zunajjezikovnih predpostavk in odmika od resnice in izvora jezikoslovja. Vrtimo se v začaranem krogu, katerega je očitno potrebno raziskati iz povsem nove perspektive.

Lingvistika mora vzeti v zakup dejstvo obstoja jezika, ki je predmet njenega proučevanja. Jezik je težko aplicirati v praksi kot obliko znanstvene vednosti, saj je omenjeni »jezik« tisti, ki privede do subjektivnosti ali našega učlovečenja. Že desetletja se išče rešitev, ki bi najboljše proučila področje lingvistike, brez ločevanja in odstranjevanja posameznih ključnih elementov, ki dajejo jeziku prvotni pomen.

10 POSKUS FORMIRANJA NOVEGA JEZIKA KOT POT K SVOBODI

Potrebno je preučiti in spremeniti jezikovno osnovo proučevanja jezika in človeškega mišljenja nasploh. Whorf v svojem delu govori o svetu višjih dimenzij, o »hiperprostoru«, ki naj bi ga vse znanosti poskušale doseči in se tako povezale v celoto. Whorfova ideja ima značilnosti mističnega in religioznega. Gre za preseganje stvarnosti in skoraj nekakšen stik z nadnaravnim. Če karikiram, gre za nek višji jezikovni um, ki vodi naš nižji individualni um. Ta ideja, ki je starejša od Platona, sloni na občutku za jezik in jezikovni slutnji neznanega sveta, ki je nad fizičnim svetom in je le ogrodje tistega neraziskanega sveta, kateremu pripadamo. (Whorf 1979) Poskušajmo si to razlagati kot prisposodbo, ki jo lahko prenesemo na konkretne rešitve v sodobnem proučevanju jezikoslovja. Omenjena matematična in »jogistična« uporaba jezika je točka, na kateri bi se znanosti povezale in s katero bi bolje raziskali človeški jezik.

Preučevanje formalnih lastnosti jezika nam razkriva posebnosti človeške narave. Jezik jasno poudari meje našega razumevanja mišljenja, ki so značilne samo za človeka in posegajo na njegovo področje kulturnih dosežkov. Moramo se zavedati, da nam prav jezik pomeni tisto odskočno desko za raziskovanje drugih disciplin in težkih vprašanj o človeku. (Chomsky 2011, 96) Zato je potrebno določiti pravilne, univerzalne metode in znanstvena orodja, s pomočjo katerih bi lahko vse jezike proučevali na vrednostno enaki črti. Rešitev jezikovnih

ugank o človeški zapleteni naravi je s svojo »univerzalno slovnico«³¹ predlagal Noam Chomski.

Ne moremo si zamisliti, da bi s pomočjo neke nove slovnice izrazili misli vseh ljudi; vse glagolske čase, števila, abstraktne besede, celotno logiko govorice. Mislim, da je boljše narediti korak nazaj in se vrniti v tradicionalne okvirje, ki se nenehno ponavljajo, kot pa drveti naprej v iskanje odgovorov.

Prve kretnje naj bi narekemale potrebe, prvi glasovi pa naj bi nastali kot posledica čustev. Začelo naj bi se s čustvovanjem in ne z razmišljanjem. Lakoto, žejo in ostale primarne potrebe se da zadovoljiti fizično s kretnjami, čustva pa so iztrgala iz ljudi prve glasove. Dokaz za to so prvi jeziki, ki so bili močno čustveno in pojoče obarvani. (Rousseau 1999, 15)

Mišljenjska dejavnost in razmišljanje kot ga poznamo danes, takrat sploh nista obstajala. Če hočemo proučevati ljudi, je nujno pogledati daleč okrog sebe. Najprej je potrebno ugotoviti razlike, da bi lahko začeli z odkrivanjem lastnosti. Za pravilno proučevanje izvora jezikov se je potrebno vrniti v preteklost, ko jeziki niso bili metodični in premišljeni, ampak živi in figurativni. (Rousseau 1999, 81)

Že Kartezijanci so človeško naravo preučevali z ločitvijo telesa in mišljenja ter se odmaknili od razlage izvora jezika iz zgodovinskega razvoja. Jezika se ni mogoče naučiti, ampak se ga je potrebno spomniti. Sam lahko samo poskrbi za pot, po kateri se bo razvijal. Chomsky tako pride do sodobnega problema kapitalizma, ki narekuje človeku delovanje na mehaničen način in tako omejuje njegovo svobodo. O tej predpostavki je pisal že Humbolt v 18. stoletju, ko še ni vedel, da bo demokracija z domnevnimi načeli enakosti in liberalnosti, naletela na nevarnost kapitalistične ekonomije. (Chomsky 2011, 105–109)

Chomsky govori o paradoksu povezave svobode z jezikom in mišljenjem. Pravi, da obstajajo notranje omejitve mišljenja pri človeku za neskončno izpopolnjevanje samega sebe. Dokazuje, da velja ravno obratno; brez določenega sistema formalnih omejitev ni ustvarjalnega vedenja. (Chomsky 2011, 102)

Obstajajo okvirji in slovnična pravila jezika, ki so določena in konvencionalna. Načini uporabe omenjenih konvencij, pa so svobodni, pestri in poljubni. Brez napetosti med pravilom in izbiro, med nujnostjo in svobodo, se ne more razviti spekter različnih pomenov sporazumevanja in ustvarjalnosti. Vizija bodoče družbene ureditve temelji na razumevanju človekove narave, ki jo moramo začeti proučevati, da bi lahko ustvarili rast moralne zavesti in kulturnih dosežkov v svobodni skupnosti. Svobodno izoblikovane družbene vezi bi zamenjale

³¹ Glej poglavje 7.1

avtokratsko in kapitalistično izkoriščanje posameznika, ki ne vidi, da je omejen v okvirjih družbe, ki stremi po kopičenju bogastva in se podreja nečloveški in nedopustni zunanji avtoriteti. (Chomsky 2011, 109–113)

Če se navežem na jezik, pomeni pravilno proučevanje jezika, zasnovo za razumevanje vedenja v sistemu pravil, ki so refleksija človekovega umskega ustroja. Ne smemo se omejiti le na proučevanje odnosa z okolico, potrebno je poseči navznoter. Jezik je ogledalo mišljenja in je trenutno tisti proizvod inteligence, ki je najdostopnejši za raziskovanje. Ali lahko rečemo, da je jezik tisto skrito sredstvo pri boju za svobodo in socialno pravičnost? Poskus formiranja novega jezika si ne smemo razlagati dobesedno. Gre za odmik od tradicije in prestop samoumevnega dojemanja jezika. Nove rešitve se skrivajo v novem pristopu do proučevanja lingvistike kot znanosti, ki bi naredil revolucijo v teoretiziranju tega področja. To bi vplivalo na vse ostale problematike znanstvenega polja, kot tudi na odnose in poskus presega superiornosti posameznih jezikov in kultur.

11 SKLEP

Je sploh komu na tem svetu dodeljena pravica definirati kaj je »normalno«, »pravilno«, »moralno«, »primerno«, »superiorno«, »boljše«, »slabše«? Nam te besede predstavljajo neke univerzalne stvari? Mislim, da bi lahko o tem sodil le »Bog«, ³² oziroma neka višja sila, ki na vse ljudi gleda enako, objektivno in ne živi v kulturno obstoječem svetu. Vsaka kultura na svojstven način tvori pravila, ki se manifestirajo skozi jezik in na ta način ustvarja edinstven pogled na svet.

Prvo hipotezo sem potrdila, saj je kultura brez jezika nesmiselna. Jezik je proizvod, del in pogoj kulture. Nobeno kulturno dejstvo ne more nastati mimo jezika. V vsakem jeziku lahko zasledimo tako različnost besed, kot tudi drugačnost skritih pomenov, ki se skozi ideologije, vrednote in poglede, implicirajo na kulturno specifične načine. Ni besede, ki ne bi bila kulturno obarvana in ki bi nastala kot golo naključje, neodvisno od značilnosti posameznega jezika. Eden izmed dokazov za to je prevod iz jezika v jezik. Pri tem se izgubi edinstvenost, posebnost in tista nit jezika, ki je odsev kulture naroda.

Pri moji drugi hipotezi igra jezik vlogo tistega, ki ureja misel in tistega, ki določa kulturne značilnosti ter edinstveno percepcijo posameznikov. To, da slišimo in vidimo znotraj jezikovnih okvirjev, lahko potrdim z dokazi in raziskavami, navedenimi v diplomski nalogi ³³. Vprašanje, ki je del nadaljevanja moje hipoteze in je težko dokazljivo, se nanaša na mejo, kako in do kam seže jezikovni determinizem. Gre za ideološke implikacije jezika, ki jih je analitično nemogoče dokazati. Potrebno je ločiti, kaj ljudje mislijo in način, na kakršen ljudje mislijo. To je v domeni psihologije, ki bi morala z antropologijo, sociologijo in filozofijo ustvariti novo področje znanstvenega proučevanja, ki bi bilo kompatibilno za tako široko področje jezikoslovja.

Naj razložim to s primerom. Pri poglavju o Sapir - Whorfovi hipotezi sem omenila dva dela. S prvim delom, ki govori o jezikovni relativnosti, sem potrdila svojo hipotezo. Posamezne kulture dejansko dojemajo svet na različne načine. Razlike v jezikih pogojujejo razlike v percepciji realnosti. Drugi del, kjer Whorf opredeli jezik kot sredstvo, ki determinira realnost, ne morem v celoti potrditi. Res je, da kultura brez jezika ne more obstajati, ker bi bila nesmiselna. Za popolno determiniranost stvarnosti z jezikom pa ni dokazov. To bi dobesedno pomenilo, da stvar ne obstaja, če zanjo nimamo besede. Naj zadevo razložim na drugačen način. Stvarnost deluje na jezik in narekuje jeziku, kaj je potrebno definirati v določeni kulturi

³² Predpostavimo obstoj tako imenovanega »Boga«, »nadnaravnega« ali »višje sile«.

³³ Sapir - Whorfova hipoteza, raziskava Lere Boroditsky, ostale teorije jezikovnega relativizma ...

kot nujno.³⁴ Mislim, da gre tukaj bolj za gledišče oziroma točko, iz katere izhajamo. Lahko gledamo iz točke človeških kognitivnih procesov ali iz točke dejanskega obstoja stvari kot fizične materije. Whorf si je to zamislil na drugačen način, saj je izhajal iz človekove narave in percepcije. Kar smo se naučili v kulturi je tisto, kar nam pomaga videti prostor v katerem živimo na specifičen način. Zato so jezikovni pojmi pogojeni s tem, kar potrebujemo kot nujno za vsakdanje življenje. Če nek prebivalec Maldivov ne potrebuje besede »vas,« »mesto« in jo zamenjuje z besedo »otok«, to še ne pomeni, da prvi dve ne obstajata v realnosti in jih med seboj ne zna ločiti. Pomeni, da ju posamezna kultura ne potrebuje. Iz te perspektive za njih ne obstaja. Naj poudarim, da gre za kulturno obstoječe svetove in ne za svet na splošno.

Pri tej hipotezi pridem še do ene pomanjkljivosti, ki določenost kulture z jezikom postavi pod vprašaj. Poznamo družbe z zelo podobnimi kulturami, a vendarle tako različnimi jeziki. Jeziki, ki so si blizu, utegnejo odražati različnost posameznih kultur. To nakazuje na kompleksen pojav soodnosnosti jezika in kulture, ki ga je potrebno proučiti iz drugačne perspektive, da bi lahko dobili prave rezultate.

Z Južničevo trditvijo bi povzela bistvo svoje druge hipoteze. Jezik ni sredstvo za natančno odražanje objektivnega sveta, ampak se v njem odraža že neka predelana stvarnost. Jezik potemtako ne le usmerja videnje sveta, temveč ga tudi oblikuje. (Južnič 1983, 160)

Človeški um je nekakšna prazna tabla, na katero se s pomočjo izkušenj, vzgoje in jezika, zapisujejo razne vsebine, ki dobijo pomen v posamezni kulturi. Vrojene so nam specifične strukture možganov, ki omogočajo zapisovanje takšnih informacij. To ne pomeni, da so vedenjske in kognitivne naravnosti že prisotne, ampak se jih naučimo v družbenem okolju.

Tretjo hipotezo, ki govori o jeziku kot predpogoju mišljenja, ne morem potrditi. Moja predpostavka, da je jezik najpomembnejše, a ne tudi nujno sredstvo za vse vrste mišljenja, je resnična. Miselna kognitivna dispozicija je delno vrojena, delno pa posledica inkulturacije, ki omogoča zavestno mišljenje. Slednje je smiselno, ko sta jezik in misel soodvisna in se dopolnjujeta. Jezik je nujno potreben za posredovanje misli, ni pa mogoče dokazati, da je nastal pred mislijo. Brez jezika ni razpoznavnosti misli in mišljenja, kot ga poznamo v pravem pomenu besede. Iz tega zornega kota je jezik visoko nad mislijo. Če pa pogledamo razvoj in nastanek jezika, ne moremo trdimo, da je jezik nastal iz ničesar. Moralo je obstajati nekaj, kar bi ga ustvarilo. Prav tako pa lahko rečemo za misel. Nekaj je moralo nastati pred mislijo, da se je lahko razvila. Mogoče bi se lahko namesto jezika uveljavil nek drug

³⁴ Npr.: Najprej nastane nek izum, nato dobi jezikovni izraz.

posrednik, ki bi omogočil mišljenje. To ne moremo dokazati, saj je naša kognitivna shema utemeljena v domeni jezika. Pridemo do filozofske tematike, ki si jo mnogi strokovnjaki razlagajo po svoje. Eno je vendarle nesporno. Človek za svoje misli nujno potrebuje jezik, saj brez njega ne bi prišlo do takšne stopnje inteligence in razvoja človeške narave, kot jo poznamo danes.

Kar precejšen del diplomske naloge sem posvetila pravilnemu pristopu k jezikoslovju oziroma morebitni točki preučevanja lingvistike kot znanstvene discipline v prihodnosti. Tako bi lahko rešili najbolj zapletene uganke, s katerimi sem se ukvarjala v svojem delu.

Na kakšen način sploh pride do določenega spleta jezika, kulture in vedenja? So bila prej jezikovna pravila ali kulturne norme? Lahko bi rekli, da sta se ti dve veji razvili skupaj, vzajemno. Ne glede na to, pa je narava jezika tista, ki usmerja in omejuje razvoj svobodnega oblikovanja. Jezik je sistem in ne samo zbirka norm. Ta sistemski plan se počasi in hkrati učinkovito prelevi v nekaj povsem novega, ustvari kolektivno zavest, ki je temelj človeškega mišljenja in vedenja.

Je sploh smiselno govoriti o jeziku, ne da bi uporabljali jezik? Pri prevajanju iz enega jezika v drugi potrebujemo neko kontrolno instanco, ki bi bila neodvisna od obeh jezikov. Jezikoslovcem do sedaj še ni uspelo najti neke tretje, arbitrarne instance, s pomočjo katere bi objektivno proučevali jezikoslovje. Prav tako se ne moremo umakniti na nivo objektivnega, saj smo jezikovno determinirani.

Mogoče prihaja čas za jezikovno revolucijo in odgovore, ki bo »zahodnega človeka« kulturno razsvetlil. Rezultat bi bil v človeškem bratstvu, ki bi omogočilo razumevanje jezikov po svetu. Tukaj ne gre za razumevanje v smislu njihovega govorjenja, ampak za analiziranje njihovih struktur. Težko si zamislimo, da lahko presežemo to idejo superiornosti zahoda in da sprejmemo enakovredni pogled tako na jezike kot na kulture, ki so »drugačne« od naše. To bi imelo za posledico priznavanje dejstva, da so vsi ljudje enaki. Proces vsekakor ni tako enostaven in za sabo vleče zakoreninjene historične, ekonomske in politične elemente, ki jih je težko preseči v desetletju, stoletju ali celo tisočletju.

12 LITERATURA

1. Albrecht, Karl. 1920. *Citat*.
Dostopno prek: http://thinkexist.com/quotes/karl_albrecht/ (17. februar 2014).
2. Boroditsky, Lera. 2013. *HowLanguageShapesThought*. Dostopno prek:
<http://www.youtube.com/watch?v=cPGpZp1pfQQ> (15. januar 2014).
3. Charles V. 1500–1558. *Citat*.
Dostopno prek: http://www.brainyquote.com/quotes/authors/c/charles_v.html (17. februar 2014).
4. Chomsky, Noam. 2011. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Modrijan založba.
5. Davidson, Donald. 1985. *A Nice Derangement of Epitaphs*. Dostopno prek:
http://psych.stanford.edu/~michael/papers/Davidson_Derangement.pdf (20. februar 2014).
6. Duranti, Allesandro. 1997. *LinguisticAntropology*. Cambridge: Cambridge UniversityPress.
7. Južnič, Stane. 1983. *Lingvistična antropologija*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
8. Kompan, Katarina E. 1994. Jezik, psihologija in epistemološki problem opazljivega in neopazljivega. *Psihološka obzorja* 3 (1): 55–64.
9. Kuhn, Thomas. 1999. *Struktura znanstvenih revolucija*. Zagreb: Naknada Jesenski i Turk.
10. Kunst, Olga G. 1979. *Vloga jezika v spoznavnem razvoju šolskega jezika*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
11. Kurdija, Slavko. 1990. Je možna lingvistika? V *Antropološki zvezki 1: zbornik socialnoantropoloških besedil*, ur. Vesna Godina, 205–213. Ljubljana: Selekcija za socialno antropologijo.
12. Lewis, Flora. 1918–2002.
Dostopno prek: http://www.brainyquote.com/quotes/authors/f/flora_lewis.html (20. februar 2014).
13. Oswalt, H. Wendell. 1986. *Life Cycles and Lifeways: An Introduction to Cultural Antropology*. Palo Alto: Mayfield Publishing Company.
14. Rousseau, Jacques J. 1999. *Esej o izvoru jezikov*. Ljubljana: Kritina.

15. Salzmann, Zdenka. 2007. *Language, culture and society: an introduction to linguistic anthropology*. Oxford: Westview.
16. Saussure, Ferdinand. 1997. *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
17. Sapir, Edward. 1974. *Ogledi iz kulturne antropologije*. Beograd: Beogradski izdavaško-grafički zavod.
18. --- 2003. *Jezik: Uvod v proučevanje govora*. Ljubljana: Kritina.
19. Skubic, Andrej E. 2005. *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
20. Smith, Frank. 1992. *To Think in Language, Learning and Education*. London: Routledge.
21. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Dostopno prek: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (3. januar 2014).
22. Šumi, Irena. 1990. Ameriška kulturna in socialna antropologija na domačem terenu. Začetki, klasično obdobje in nasledki do druge svetovne vojne. V *Antropološki zvezki 1: zbornik socialnoantropoloških besedil*, ur. Vesna Godina, 3–65. Ljubljana: Selekcija za socialno antropologijo.
23. Ule, Andrej. 1990. *Filozofija Ludwiga Wittgensteina*. Ljubljana: Znanstveni inštitut filozofske fakultete
24. Vigotski, Lev S. 1986. *Thought and language*. London: MIT press.
25. --- 2010. *Mišljenje in govor*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
26. Whorf, Benjamin L. 1979. *Jezik misao i stvarnost*. Beograd: Beogradski izdavaško-grafički zavod.